

GÜNÜMÜZ TÜRK DEVLETİNİN LÂİKLİK ANLAYIŞI

Prof. Dr. Erdoğan GÖĞER*

I. GİRİŞ

Antik dönem düşünürlerinin fikirlerini, Roma İmparatorluğunun deneyimlerini ve Ortaçağın devlet anlayışını gözönüne alarak insancıl bir dünyanın gerektiğine inanan Rönesans Hümanistlerinin fikirleri “Reform, Aydınlanma ve Lâiklik” yolunu açmıştır. 1 Eylül 1787 tarihli ABD Anayasasının Başlangıç bölümü ve 1791 tarihli değişiklik (First Amendment) ile ABD lâikliğin batı uygarlığının en önemli Anayasal kurumlarının başında geldiğini göstermiştir. Fransa’daki 1789 hareketi, lâiklik alanına getirdiği yenilikler ve kurumlar açısından bir ihtilâl veya darbe olarak değil bir devrim (inkılâp) olarak görülebilir.

Fransız Devrimine göre, devletin görev ve işlevini kapsayan kamu alanında, dinî olmayan lâik kurallar geçerlidir. Kamu alanını saptamada, Fransa’da uygulanan “Domaine de la Couronne” (Domaine Royal), yani Kraliyet alanı ve özel alan “Domaine privé” kavramları yol göstermiştir. Kamu alanı kavramına, Devrime kadar geçerli olan hukuki uygulama aşılarak lâikliğe özgü bir anlam, özellikle kilisenin ve piskopos – senyörlerin mallarına elkoyabilmek, yargıçlığı satın alınabilir bir meslek olmaktan kurtarmak, kilisenin evlendirme ve şahsi hal kayıtları tutmasını önlemek ve eğitimi dinden arındırmak gibi konularda düzenlemeler yapabilmek için verilmiştir. Anayasal bir kuram haline gelen lâikliğe özgü kamu alanı kavramı on yıl süreyle uygulanabilmiştir.

Özellikle Roma Katolik Kilisesinin ve komşu monarşilerin etkisiyle Devrimin getirdiği lâikliğe özgü kamu alanı uygulamasına son verilmiş ve idare hukukunun genel kamu alanı anlayışı geliştirilerek yeniden

---

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Emekli Öğretim Üyesi

uygulanmaya başlanılmıştır. Kilise, kamu alanının sınırının genişliği konusunda sürekli hoşnutsuzluğunu göstermiştir.

Fransa'daki uygulamalardan ders alan Almanya 1919 ve 1949 Anayasalarında lâiklik terimi yerine "Devlet kilisesi olmaz" hükmünü getirmiştir. Batı Avrupa'daki gelişmeleri izleyen Atatürk, lâiklik Anayasal bir kurum olmadan çağdaş uygarlığa ulaşamayacağına inanmıştır. Gazi verdiği bir kararla 1924'ten başlayarak lâikliğı ülkede fiilen uygulamaya başlamış ve on üç yıl sonra 1937'de lâikliğı Anayasal ilke yapmıştır.

Atatürk'ün karşısında bir Fransa'nın Anayasasındaki lâiklik, bir de Alman Anayasası'nın "Devlet kilisesi yoktur" veya "Devlet kilisesi olmaz" hükmü vardır. Alman Anayasası metni Türkiye'ye uyarlanacak olursa "Devlet camii yoktur" veya "Devlet camii olmaz" hükmünü getirmek gerekecektir. Bu ifadenin Türk Devleti ahalisinin dinî inancına ters düşeceğini gören Atatürk on üç yıllık bir deneyimden sonra lâiklik ilkesini Anayasal hüküm olarak getirmiştir.

Fransız Devrimine ve Atatürk'e dayanarak devletin lâik sayılmasının iki, birbirinden ayrılmaz koşulu kolayca ortaya konulabilir.

- Dinden arındırılmış devlet lâiktir (olumsuz – negatif lâiklik). Devlet tüzel kişiliği içerisinde dinî kuruma veya daireye yer yoktur.

- İkinci koşul, lâiklik kurumunun oluşturduğu dinden arınmış eğitim, ulusal dil/din dili birliği, devletin dinlere eşit uzaklığı, dinî hurafeler yerine usçal (akli) çözüm ve hümanist dünya anlayışı ilkeleri uygulanır (olumlu lâiklik).

Fransız devriminden hareketle bir tanım yapılacak olursa lâiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasıdır. Tanımın işleyebilmesi kamu alanı ve özel alan kavramları sınırlarının saptanmasını gerektirir. Tüzel kişi olan devlet kavramından hareketle bir tanım yapılırsa, lâiklik devletin dinden arındırılmasıdır. Tanım, olumsuz lâikliğı içermekte, fakat olumlu lâikliğı gözden kaçırmaktadır. Lâiklik, devletin dinden arındırılması ve dinin usçal sınırlandırılmasıdır. Olumsuz ve olumlu lâikliğı içeren bu sonuncu tanım uyarınca, lâikliğin dört ilkesi ele alınacaktır.

II. LÂİKLİĞİN DÖRT TEMEL İLKESİ

Lâiklik usçal (akli) dir.

Devlet, insanların birlikte bir otoriteye bağlı olarak yaşamalarının ortaya çıkardığı en gelişmiş örgüttür. Devletin oluşumunda ülke kadar, bireylerden oluşan ahali ögesi de önemlidir. Sokaktaki sıradan birey çevresindeki olaylar karşısında, siyasi olsun olmasın, psikolojik bir süreç sonunda belirli bir tutum takınır. Bireyin tutumuna yön veren ve onu biçimlendiren iç yapısı, yani bir inanç dizgesi vardır. İnanç dizgesinin öğelerinden din, doğayı ve toplumsal yaşamı öğrenme ve öğretme görevi

olan bir bilim değildir. Din usçal olmaktan çok kalbi, insanın tinine (ruhuna) yatkın gelen kural ve emirlere zihnin koşullandırılmasıdır. Oluşan tinsel (manevi) güç, istenç ve us ile eşgüdüm içerisinde olmalıdır.

Dinî inancın bireyin psikolojisi ve istenci üzerinde, Sümer, Asur ve Akat devletleri vatandaşları örneklerinde olduğu gibi, egemen olması düşünürlerce antik dönem dahil, her zaman eleştirilmiştir. Örneğin, Yaradancılık (Deizm) yanlısı düşünürler insanın, bir peygamberin veya din adamının aracılığı olmadan kendi çabası ile Tanrının varlığını kavrayabilecek usçal yeteneklerle donatılmış olduğunu savunurlar. Birey, kendisinde var olan doğal ahlâki erdemle Tanrıyı yüceltmenin araçlarını (ibadeti) bulacak zihni güce sahiptir. Metafizik yöntemlere ve vahiy yoluna başvurarak insanı Tanrıya ulaştırma yerine, insanın doğal yeteneklerinden olan düşünce ve inanç özgürlüğü ile Tanrıya ulaşmasının yolu açılmalıdır.

İnsanın ve onun usunun, zihninin ve istencinin (iradesinin) değeri konusunda Rönesans Hümanizminin katkısını da unutmamak gerekir. Rönesans Hümanistleri insanın Tanrıya ulaşma yönteminde ikiye ayrılmaktadır. Birey, kendisinde var olan yeteneklerle İncil'in sözünü değil (ruhunu, özünü) anlayarak gerçek Hıristiyanlık inancına ve bu yoldan Tanrıya ulaşır. (Erasmus von Rotterdam, 1469-1536). Hıristiyan dini ve onun kaynağını oluşturan kutsal kitap, birey ve onun inancına odaklanmıştır (bireysellik ilkesi). Geleneksel ayinler, dinî törenler ve tüm "liturgie" dışı dönüktür. Dışa dönük ibadet ve dinî gelenekler bir tür gösteri sayılabilir. Erasmus'un bu fikri, ibadete önem veren şeriattan farklıdır. Allah'a ulaşmak için iman kadar ibadetin de gerekli olduğu Müslümanlığın temel ilkesidir. Erasmus'un fikri, ibadet ile lâiklik ilkeleri arasındaki aykırılığı azaltacaktır.

Hız. İsa'nın gösterdiği Hıristiyanlık erdemine birey, Kutsal Kitaba dayanmadan kendi usçal yetenekleriyle de ulaşabilir. Bireyin özünde (cevherinde) her işi başaracak ve istediği şeye sahip olacak yetenek vardır. İnsan, dinî yol gösterici olmadan da kendi başına erdemli, özgür ve mutlu yaşamayı başarabilir. Tanrının cennetine ve rahmetine dua ve ibadetle, dinî kuruluşlara parasal yardımla ulaşamaz. Tanrıya ulaşmanın yolu us ve bilimden geçer. Bireyi dünyasal yaşama, akla yönelten hümanistler ateist sayılarak öldürülmüş veya yakılmıştır (örnek, Étienne Dolet, 1509-1546). İnsan usunun üstünlüğünü vurgulayan hümanistler (ümanistler) çağdaş lâikliğin gelişmesine fikri katkıda bulunmuştur. Onlar, dinî kural ve yöntemlerin usun süzgecinden geçmesi gereğini ortaya koymuşlardır. Us, Tanrıya ulaşmada inananın yardımcısıdır.

Lâiklik, salt ustan (mutlak akıldan) hareket eden düşünürlerden ayrılmaktadır. Dinî önermeler, salt usun eleştirel incelemelerine dayanacak zihinsel ve mantiki güçten yoksundur. Salt usun gereğini yerine getiremeyen sokaktaki sıradan insan, herhangi bir irdelemeye girişmeden, dinî önermelere

inanarak tinsel gücünü arttırmakta ve Allah'a ulaşma yolunu bulmaktadır. Lâiklik, sıradan insanın inandığı dinî önermelere geçerlik tanımaktadır. Örneğin, Allah birdir; O yaradandır; evren ve dünya O'nun yapıtıdır; Hz. Muhammed Allah'ın kulu ve resulüdür. Lâiklik, önermelerle usçal uyum içerisinde olmayan dinî yöntem, emir ve yasakları yok saymaktadır. Örneğin, Allah'ın yarattığı doğada insan milyonlarca yıl çıplak yaşamıştır. İnsanlar, son on bin yıldan beri, kadın erkek arasında fark yaratan bir örtünme düzeni oluşturmuşlar ve kadının tesettürünü (hicabı ve simgesel türbanını) getirmişlerdir. Allah'ın milyonlarca yıl önce yarattığı çıplak insan düzeninin usçal sonucunun tesettür olamayacağını savunan lâiklik, onu yadsımaktadır.

Dinde dil devrimi lâikliğin doğal sonucudur.

Üç monoteist din kendi kitaplarının göklerde bulunan semavî örnek kitaba (Levh-ül-Mahfuz'a) dayandığı inancındadır. Üç monoteist din "ahl-al-kitap", ehli kitaptır (Âlî İmrân sure, ayet 64-65). Levh-ül-Mahfuz'u, Peygamberler dahil kimse görmemiştir. Onlara, semavî kitabın kendisi gönderilmemiş, Allah'ın kitaptan seçtiği kısımlar vahiy yoluyla indirilmiştir. "Ey Muhammed! Rabbin kitabından vahiy olunanı oku. O'nun sözlerini değiştirecek yoktur" (Kehf, sure 27). Kur'an-ı Kerim, Peygamberimizin insanlara bildirmek üzere aldığı vahiylerle delâlet eden bir deyimdir. Semavî Kitabın dili bilinmediğine göre, vahiy yoluyla indirilen metinlerin, her peygamberin ana diline, örneğin Hz. Muhammed'in dili Arapçaya Tanrı katında çevrilerek indirildiği usçal yorumdur. Arapça olan vahiyler sahifa (yazılı kâğıt parçası), suhuf (sahifalar) ve Mushaf'da somutlaşır. Mushaf, Kur'an-ı Kerim'in tümünün yazıldığı kitaptır. Değişik Mushaf'lardan, Hz. Osman'ın olanı en çok kullanılandır. Mushaf'ın, Basra, Kûfe, Şam, Mekke vs. nüshalarından Mekke nüshası esastır. "Rabbin sözünü değiştirecek yoktur" (En'am, sure 115) hükmüne uyan Müslümanlar, usçal yorumdan ayrılarak, Mushaf'ın Arapça metninin değiştirilemeyeceği ve tercüme edilemeyeceği kuralını kabul etmişlerdir. Yaratılmamış olan Kuran'ın metni Allah'ın kelâmı ile aynıdır.

Kur'an-ı Kerimi Allahın kelâmı sayan Kehf Suresi Ayet 27 ve En'am Suresi Ayet 115 karşısında, Müslümanlar dil devrimini kabulde zorlanmaktadır. İsevilikte, Yeni Antlaşmanın (kısaca İncil'in) Latince dışında bir dilde, örneğin Fransızca veya İngilizce tercümesinin okunması, Allah'ın kelâmı olmadığından günah sayılmaz. İncil, Hz. İsa'nın demeç ve öğütleri ile olaylar karşısındaki tutumundan esinlenilerek değişik din bilginlerince yazılmış bir kutsal kitaptır (inspiration dizgesi). Ayrıca, İncil Nass olmadığından ussal eleştiriye ve zihni yoruma açıktır.

Tüm Ortaçağ öğretim ve eğitimine, yazıma, bilime, ibadete sıradan halkın anlamadığı ve anlamadan dualarını ezberlediği Latince egemen

olmuştur. Hümanistler bireyin anlamadan ezberlediği metinlerle Hıristiyanlığın erdemine ulaşamayacağı konusunda oybirliği halindedir. Rönesans Hümanizmi Latince'nin karşısına halk dilini (yerel veya ulusal dili) koymuştur. Birey mutluluğa, özgürlüğe ve Hıristiyan dinin erdemine okuduğunu anladığı ve kolayca söyleyebildiği hallerde ulaşır. Rönesans Hümanizmi "Dinde Dil Devrimi"yle lâikliğin en önemli ilkelerinden birisini ortaya çıkarmıştır.

Lâik olduğuna inanan Türkiye yerine Fransa, adım adım İslâm'da dil devrimini gerçekleştirmektedir. Yeterince Fransızca bilmeyen imamın görevini yapması lâiklik nedeniyle engellenilmektedir. Hutbeyi Fransızca sunan, Kur'an-ı Kerim'i Fransızca okutmaya çabalayan Fransa, İslâm'da lâiklikte ahalisi Müslüman Türkiye'nin önüne geçebilir.

Lâiklik din özgürlüğünün ve dinin güvencesidir.

Salt özgürlük fizikötesi güçlere, örneğin Tanrıya özeldir. Hümanist düşünce, Tanrıya değil insanlara özgü özgürlüğü aramıştır. Aranılan herhangi bir felsefi okulun veya dinin teorik özgürlük anlayışı değildir. Makûl, usa, mantığa ve vicdana bağlı bir düzen içerisinde, fizikötesi kurallardan arınmış istencin (iradenin) serbestliğidir. Özgür istenç, usu karara doğru iteleyeni zorlayıcı güçtür. İnsanın misyonu, doğuştan var olan usun kararlarını (emirlerini) yerine getirmektir.

Din özgürlüğü, makûl ve usçal bir düzen içerisinde vicdana (dine) tanınan geçerlik alanıdır. Makûl düzen veya usçal düzen, takdiri veya belirsiz kavramlar olup zaman ve yere göre değişkendir. Ortaçağın Hıristiyan dünyası uygulaması lâikliği ortaya çıkaran ortamdır. Ortaçağın makûl düzeni ulusal (toplumsal) birlik ve din birliği ikilidir. Senyörün, prensin veya kralın dini, halkın dinidir. Birey, üstün otoritenin dinine ve mezhebine iman etmek ve onun ibadet düzenine uymak zorundadır. Bu kurala uymayan cezalandırılır. Ortaçağın ikinci özelliği, din bilimi ve dinî eğitim kuralıdır. Bilim ve eğitim ancak dinin sınırları içerisinde yapılabilir. Tanrı, tek kesin gerçektir. Eğitim, din adamları aracılığı ile Tanrı gerçeğini öğretir. Ortaçağın üçüncü özelliği, Papa, kilise ve din adamlarının parasal gereksinmelerini karşılayacak kaynakları sağlamaktır. Kilise için hükümdar ve halk her türlü parasal ve nesnel özveriye katlanmak zorundadır.

Rönesans hümanizmi ve aydınlanma ortaçağın usçal olmayan her üç uygulamasına da karşı çıkmıştır. Us, bireyin diğer bireylerle birlikte yaşamasını, toplum hayatını zorunlu kılmaktadır. Hükümdarla halk arasında din birliğini aramanın tek nedeni hükümdarın ve kilisenin bireyi sömürme güdüsüdür. Din birliği ilkesi halkın aleyhine, fakat hükümdar ve kilisenin lehine yaratılmış bir düzendir. Eğitim dinden ve Tanrıdan değil ustan kaynaklanmalıdır. Tek ve evrensel olan bireyin usu bilimin ve eğitimin kaynağıdır. Eğitimin Latince olması insan zihni için ağır bir yüküdür. Latince

bilmeyen dindar halk katılımcı olamaz. Katılımcılığa yer vermeyen din çağdaş değildir. Halkın kilise ve din adamları için parasal özveride bulunması ulusal kalkınmayı engeller. Halkın ödediği paralar üretime değil tüketime yöneliktir.

Lâiklik din karşısında usun zaferini aramamaktadır. Erek, dünyadaki en üstün yaratık olan insanın doğuştan var olan usunun dinî önerme, varsayım ve kurullarla koşullandırılmamasını sağlayacak makûl bir düzen oluşturmaktır. Din özgür olduğu kadar bireyin usu da özgür olmalıdır. Din özgürlüğü ile bireyin usunun ve zihninin özgürlüğü arasındaki sınırı göstermek lâikliğe düşmektedir. Lâiklik, din özgürlüğünü aşırı sınırlamak veya yok saymak isteyen tüm nesnel (maddi), deneysel ve usçal fikir cereyanları karşısında din özgürlüğünün koruyucudur. Lâiklik, Ortaçağda olduğu gibi bireyin belli dine iman etmeye ve ona göre ibadet etmeye zorlanamayacağını belirterek, din özgürlüğünün ana ögesi olmuştur.

Lâiklik dinin de güvencesidir. Dinlerin varlığı değişik felsefî okullar tarafından sorgulanmıştır. Din, insanın tin ve usunu yanlış bir metafizik çerçeve içerisine oturtmakta ve yaşamdan koparmaktadır. Din gerçek yaşamdan kopmuş ve usçal olmayan bir düşünce yumağıdır. Tüm bilim deneysel olduğu halde, din deneyden yoksun, önsel (a priori) kural ve emirler getirmektedir. Öndesel (kaderci) olan din, nedensellik bağına dayanarak bilimsel metotla bir olguyu açıklayamaz. Din, deney ve mantık üzere olguları objektif biçimde değerlendiremez.

Doğru olan eleştiriler, insanın ruhunu ve manevi hayatını gözönüne almamaktadır. Lâiklik insancıl olmak ve bireyin mutluluğu ile hazzını düşünmek zorundadır. Sokaktaki sıradan insan karşılaştığı bir olguyu, nazari bilgilerle objektif biçimde açıklığa kavuşturma çabasını göstermez. Sıradan bireyin usu kendisini aydınlatan ve ona yol gösteren tanrısal emirlere de gereksinim duyar. Dindeki öndesellik, bireyin vicdanından tamamen çıkarılamaz. İnsan, içinde yaşadığı ortamın önceden tasarlanmış ve olabilecek dünyaların en iyisi olduğuna inanabilir. Hümanist olan lâiklik, bireyin gereksinimi olan dinî düzenle usçal yaşam arasında orta yolu bulmak durumundadır. Lâiklik dinin varlığını inkâr etmemekte, fakat onun bağınazlığını önleme çabası göstermektedir. Dinin bağınaz olan ve usçal olmayan yöntemlerini kırarak dine daha uzun bir dönem yaşama güvencesi vermek çabasındadır.

Roma Katolik Kilisesinin baskısı altında Ortaçağı yaşamamış ülkeler ve onların halkları, örneğin Müslüman ülkeler lâikliği kabullenmekte güçlük çekmektedir. Batı Avrupa toplumlari, lâiklik uygulamasından önce Luther'in dinde reform hareketini yaşamışlar, kutsal kitaplarının Tanrının kelâmı olduğu inancını kısmen de olsa terk etmişler, insanı günah ve cehennem

azabı korkusunda kurtaracak yöntemler geliştirmiş ve din birliği/devlet birliği ilkesinden kurtulmuşlardır.

Tüm bu süreci yaşamamış Müslüman Türk toplumu, lâikliği ve onun güvence görevini tam içine sindirememektedir. Peygambere gelen ilâhi ve değişmez emirleri içeren şeriatı değiştiren veya engelleyen lâiklik bir tür dinsizlik demektir. Osmanlı Devletinde “.....Padişah hasbel hilâfe dini İslâm’ın hamisi ve bilcümle tebea- i Osmaniye’nin hükümdar ve Padişahıdır” (1876 Anayasası md.4). Devlet, hükümdar ve ulus arasında, istisnalar dışında din birliği vardır. Bu birlik ve hiyerarşi Cumhuriyetle bozulmuştur. Atatürk’ün ulus fikrini dinin önüne geçirmesi şeriatla bağdaşması güç bir tutumdur. Lâiklik ilkesi, devlet içerisinde dinin saygınlığını ve etkinliğini düşürmüştür. Atatürk, olumsuz lâikliği, devletin dinden arındırılmasını gerçekleştirememiş, fakat dinin üstünlüğünü, lâiklik kurumunu da getirerek sona erdirmiştir. Şeriat açısından lâiklik dinin ve din özgürlüğünün güvencesi değildir. Şeriatın emirlerine sınır getiren bir kurum dinin güvencesi olamaz. Bu savın doğruluğu şüphelidir. Daha en az beş milyar yıl var olacağı hesaplanan dünyada bir dinin yaşamasının güvencelerinden birisi lâikliktir. Tüm dinler lâik uygulamalarla daha uzun süre varlıklarını sürdürebilirler.

Devlet dinlere ve mezheplere eşit uzaklıkta olmalıdır.

Lâiklik kuramının en eski ve temel ilkesi dinler arasında göreceli eşitlik hükmünü getirmektedir. Örnek Türkiye’den getirilecek olursa, devlet sünnilige, aleviliğe, Hıristiyanlığa, Musevilige vs. eşit uzaklıkta olacaktır. Türkiye’nin bu konuda tarihten gelen bir birikimi yoktur. AB (Avrupa Birliği) üyesi olarak bu ilkeyi uygulayabilmek için batı uygarlığından örneklerle başvurmak durumunda kalacaktır.

AB her konuda Roma İmparatorluğunu (Bizans dahil) örnek almaktadır. Geniş bir alana yayılmış olan Roma’da geçerli olan “Ubi bene ibi patria” (vatanım mutlu olduğum veya iyi yaşadığım yerdir) ilkesini benimsemiş ve serbest dolaşım hakkını, serbest yerleşme hakkı olarak da anlamıştır. Bu yoldan, kurulmakta olan Avrupa Cumhuriyeti’nin ulusu olması fikrinin gerçekleşmesi kolaylaştırılmak istenir. AB üyesi devlet vatandaşları, vatandaşı olmadıkları birlik üyesi bir başka ülkeye yerleşme hakkını haizdir. Bu uygulama, “devlet dinlere eşit uzaklıktadır” yolundaki lâik ilkenin önemini arttırmıştır. İlkenin anlamı AB üyesi ve ahalisinin çoğunluğu Hıristiyan olan devlet, ülkesinde bulunan ve fakat vatandaşı olmayan Müslümanın din özgürlüğünü, azınlık hakkı olarak değil çoğunluğun din özgürlüğünü korurken uyguladığı ilkelere ve kurallara bağlı olarak korumalıdır.

Sömürgeleri nedeniyle uzun süreden beri, “devlet dinlere eşit uzaklıktadır” ilkesinin getirdiği sorunlarla karşı karşıya kalan İngiltere örnek

alınacaktır. İngiltere, 1534 yılında VIII inci Henry döneminde Roma Katolik Kilisesinden ayrılarak hükümdarın başkanı “Supreme Governer” olduğu Anglikan Kilisesini “Church of England”ı kurmuştur. Kral veya Kraliçe başkanı oldukları kilisenin ve dinî inancın savunucusu “Defensor Fidei”sidir. Kral veya Kraliçe diğer dinlerin savunucusu değildir. Sonuç, “devlet dinlere eşit uzaklıktadır” ilkesine aykırıdır. Özellikle 1950’li yıllardan sonra, “Defensor of Fidei” kavramı tüm dinlere yayılarak lâikliğin gereği yerine getirilmiştir. Dinler savunulurken dinin yandaşlarının sayısı veya azınlık hakları değil lâikliğin kuralları geçerli olacaktır.

Devletin dinlere eşit uzaklıkta olması ekonomik ve idari kolaylıklar açısından düşünülmelidir. Örneğin, devletin ibadethane inşaatına yardım yükümünden, her din kendisine inanmış olanların ödediği vergi oranına göre yararlanmalıdır. Yerel yönetimler tasarruflarında, o yerde yaşayanların akidelerini gözönünde tutmalıdır. Eşit uzaklıkta olmak 1982 Anayasa’sı md. 10’daki herkes yasa önünde eşittir hükmünü aşan ve hukukun hakkaniyet kavramına giren bir husustur. Devlet ve yerel yönetimler dinlere karşı hakkaniyet üzere hareket etmelidir. Ancak, cami yapımı konusunda Strasburg yerel yönetimi ilkeye uymamış Müslüman cemaatin hak ettiği ödeneği vermemiştir (Bkz. VI/1). 10 Ağustos 1920 Sevres Antlaşmasının 148 inci maddesi, soy, dil ve din ayrımı yapılmadan tüm azınlıkların eğitim ve hayır işleri için genel bütçeden hakkaniyet üzere yararlanmalarını hükme bağlamıştır. Bu hüküm, devletin dinlere eşit uzaklıkta olması ilkesinin Türk mevzuatındaki örneğidir. Benzer hüküm Lozan Antlaşması md. 41’de yer almaktadır.

III. LÂİKLİĞİN TARİHİ GELİŞİMİ

Bilinen en eski uygarlıklardan Sümerler, Asurlar, Akat’larda ilâhi bir otorite olan hükümdarın gücü salttır. Din ile devlet bir bütündür. Asur hem devletin, hem hükümdarın ve hem de en yüksek Tanrının adıdır. Birey yaşamını Asur’un öngördüğü düzene göre ayarlamak durumundadır. Bireyin özgürlüğünün sınırlarını Asur saptar. Aile hayatını, çocukların terbiyesini, karı koca arasındaki ilişkileri dahi Asur düzenler.

Antik çağda da varlığını sürdüren bu baskı düzenine karşı dönemin ünlü düşünürlerinden Epikür (Epikuros, İ.Ö. 341-270) dinin, dolayısıyla devletin bireyin özel yaşamına karışmasına karşı çıkmıştır. Aydınlanmaya giden yolda önemli bir düşünür olan Sokrates gibi Epikür de tanrıların gücüne inanmanın bireyi köleleştirmek olduğunu savunmaktadır. Birey kendi özel hayatını dinden arınmış olarak usun ve mantığın öngördüğü biçimde düzenlemelidir. Bireyi mutlu kılan din ve onun kuralları değil, kendi usunun gösterdiği yoldur. Hayattan haz alma ve mutlu olma tinsel bir iştir. Epikür’ün görüşüne öznel (sübjektif) lâiklik veya sekülerizm denilmektedir.

Epikür usun ve tinin lâik toplumsal yaşamı ve devleti düzenlemedeki önemine değinmemiştir.

Antik düşünürlerin görüşlerine ve yaşam biçimine büyük değer veren Roma İmparatorluğu Epikür'ün görüşünü objektif hale getirerek toplum hayatına aktarmıştır. Devlet hayatında ve toplumsal yaşamda monoteist din ve onun ilkelerine yer yoktur. Devlet, kamusal ve toplumsal yaşamda monoteist dini egemen kılmak isteyenleri ölümle dahi cezalandırabilir. Hz. İsa en bilinen örnektir. Roma'nın dini kamusal ve toplumsal hayattan dışlayan tutumuna olumsuz (negatif) lâiklik veya sekülerizm denilmektedir. Roma İmparatorluğu yadsıdığı dinî düzen yerine usa ve mantığa dayalı bir hukuk düzeni getirme çabasına girişmekte ve bunda da, bilindiği üzere başarılı olmaktadır. Roma'nın dinî düzen yerine başka bir düzen, yani hukuk düzeni ikame etmesine olumlu (pozitif) lâiklik veya sekülerizm (sekülerizm) denilir.

Roma, çok tanrılı dinlerden kendisine rakip çıkamayacağını bilmektedir. Roma, monoteist dinlerde peygamberin kudretini, ülkesindeki Musevilerle geçirdiği deneyimlerden öğrenmiş ve bu dinleri kamusal ve toplumsal yaşamdan dışlamıştır. Romanın dinleri dışlamasının en önemli nedenlerinden birisi devletin iki sınıftan, zenginler ve fakirlerden yani köylüler ve kölelerden oluşan sosyal yapısıdır. Özellikle monoteist dinler köleliğe karşıdır. Hz. İsa yaşadığı çevrede var olan haksız düzeni görmüş ve ona karşı çıkararak adil bir düzen kurulması için Musevi dininde reform istemiştir. Hz. İsa, sosyal adaletsizliği öğütlerken ne Roma İmparatoruna rakip olmak, ne de Musevilikten ayrılıp yeni bir din kurmak istemiştir. Bu gerçeği kabullenmeyen Roma, Hz. İsa ve onun yandaşlarını cezalandırma yoluna gitmiştir.

Roma İmparatoru Teodosius'un Hristiyanlığı devletin resmî dini olarak ilân etmesi hemen Ortaçağ teokratik devletine yol açmamıştır. İsevilğin resmî din olması din adamlarının, özellikle bölgesel en üst düzey din adamı olan piskoposların önemini arttırmış ve eğitimi yerel dil yerine Latince yapan ruhban sınıfı kontrole başlamıştır. Piskopos hükümdar tarafından atanmıştır. Kilisenin Ortaçağın en güçlü kurumu haline gelmesinde önce hükümdarın veya Prens'in erkinin, ilâhi güç Papa'nın kutsamasına ve taç giydirmesine bağlanması, sonra Enterdi kurumu getirilerek siyasi otoritenin kilisenin kısılcasına alınmasıdır. Kilisenin yükselmesi, Avrupa halklarını zorbalıkla Hristiyan yapan Cermen boylarından Frank'ların kralı Charlemagne'ın (Charles le Grand – Karl der Grosse) Roma'da Papa'nın elinden batının imparatoru ünvanıyla taç giymesi ile başlamıştır. I. Otto'nun 962'de Roma'da Papa'nın elinden Mukaddes Roma - Cermen İmparatoru tacını giymesiyle kilise devletin üstüne çıkmıştır. Kilise devletin, din ise lâik hukukun ve eğitimin önünde yer

almıştır. Papa'nın gücü Ortaçağın getirdiği yeni piskopos-senyör sınıfı ile daha da artmış ve bunların aracılığı ile kilise toplumu ve devleti yönetir olmuştur.

Devlet kendisini, özellikle Papa'nın boyunduruğundan kurtarma çabasında ilk adımı, Investiture (atama- tevcih) savaşları ile atmıştır. Düşünsel dayanağı olmayan kısır savaşlarla girdiği boyunduruktan kurtulamayacağını anlayan devlet, Rönesansın ve Hümanizmin 15. yüzyıldan başlayarak yaydığı lâik dünya görüşünü, dinî düzen yerine kamuoyunun benimseyeceği bir kurum olarak öne sürmüştür (olumlu veya pozitif lâiklik).

Batılı Hıristiyan devletlerin lâiklik yönünden geçirdikleri tarihi deneyim ve hümanizmin İnsan Hak ve Hürriyetleri üzerindeki etkisi Müslüman ülkelerin vatandaşlarının, uzun süre gündeminde olmamıştır. Müslümanlıkta geçerli öndesellik (kader-yazanak), alınyazısı, Takdiri İlahî'ye göre her şey Allahın öngördüğü biçimde meydana gelir. Allah'ın takdirine (irâde-i külliyye), kadere rıza gösterme insana (irâde-i cüziyye'ye) düşer. İrade-i cüziyye bir hal olup insanda meydana gelir. Fakat insan bu hali yarattı denilemez. Allah o işi kulun iradesine göre yaratmaktadır.

Öndesellik, gerekçilik değildir. Gerekçiler (deterministler), olaylar arasındaki zorunlu bağıntıdan hareket ederler. Olaylar arasında zorunlu bir nedensellik (illiyet) bağı vardır. Öndesellik, Kur'an-ı Kerim (Mushaf) ayetlerinden elde edilir. Buruç suresi 16 "Allah her neyi dilerse yapar"; Hûd suresi 107 "Allah her istediğini yapar"; En'âm suresi 73 "Allah'ın sözü haktır, mülk ancak O'nundur"; Kehf suresi 29 "Hak ve gerçek Allah'tandır"; Fâtır suresi 16 "Allah dilerse sizi yok eder, yeniden başkalarını yaratır".

Öndesellik, lâikliğin oluşmasını engelleyen tek neden değildir. Müslüman ülkelerde devlet kendisini boyunduruk altına alabilecek veya kendisine rakip olacak bir dinî kurumla karşılaşmamıştır. Hilafeti Papa'lıkla karşılaştırmak olanaksızdır. Hilafet, bir yandan Müslümanlık inancının ve örgütlenmesinin temel ögesi değildir, diğer yandan piskopos – senyör gibi devlet yönetiminin karar organlarına etkin biçimde katılan ve açıklamalarıyla, ayinleriyle kamuoyunu etkileyen bir kurum olamamıştır. Hilafet, Papa gibi Uluslararası saygınlığa hiçbir zaman ulaşamamıştır. Hilafet, Müslümanlığın ilk döneminde sahip olduğu imamet ve devlet başkanlığı niteliklerini yitirmiş ve Osmanlı Devleti padişahının Emirü'l Mü'min ünvanıyla Müslüman devletler üzerindeki etkinliğini gösteren simgesi olarak kullanılmıştır. Devletin karşısında kurtulmak istediği bir dinî kuruluş ve bu kuruluşun egemen olduğu eğitim ve hukuk düzeni yoktur. İslâm'ın fırkalarından olan İran Şiiliğinin Ayetullah kurumu bu anlamda çarpıcı bir örnektir.

İran şiiliği yani İsna-aşerriye'nin temel ilkesi imama itikad akidesidir. Ayetullah (Allah'ın işareti) ve en üst düzede ki Ayetullah'il - Uzma (Büyük Ayetullah) olmak üzere iki kademe vardır. En üst düzeydeki Ayetullah tüm molla, müçtehit ve diğer din görevlilerinin başıdır. On ikinci İmanın naibi olan Ayetullah kendisine vahiy gelmediğinden peygamber değildir. Öğretim ve eğitim din adamlarının denetimindedir. İran'daki dinî otorite siyasi otoritenin rakibidir. Ayetullah'il Uzma'nın uluslararası kişiliğinin olmaması kendisini Papa'dan ayıran noktalardan birisidir. İran'daki din adamları zengin toprakları denetimi altında tutan piskopos - senyör değildir; ülkede geniş iş gücü potansiyeli olan manastırlar bulunmamaktadır; buldukları yabancı ülke yönetim ve eğitimini etkileyecek zenginlikte Ayetullah'il Uzma biat etmiş din adamı yoktur; en önemlisi Papa gibi döneminin devletleriyle yarışacak zenginlikte dinî reis bulunmamasıdır. Gerek İran'da, gerek Ortodoks Katolik ülkelerde din adamları varlıklarını devletten aldıkları ödeneklerle sürdürmektedir. Ahalisi Ortodoks dininden olan ülkeler ve İran lâiklik alanında Türkiye'ye örnek olamazlar.

Osmanlı ülkesi hükümdarın mülküdür. Padişahın koyduğu hukuk kurallarının, örfü/sultan hukukunun meşruluğunu ilân edecek yetkili, hükümdarın atadığı Şeyhülislamdır. Osmanlı genel yapısıyla bir teokrasidir. XIX. yy. başından başlayarak bu durumu kısmi önlemlerle düzeltme, değiştirme değil, çabasına girişilmiştir. Osmanlı Devleti, II. Mahmut'un tahta çıkışı ile var olan devlet düzeninin çağın gerisinde kaldığını saptamış ve ilk önce hükümet (kabine) ve devlet memurlarının durumunu düzenleme girişiminde bulunmuştur. 1839 Gülhane hattı ve 1856 tarihli Islahat Fermanı ile devlet ".....Devleti aliyemizin ..... haiz olduğu mevkiî âli ve mühimme lâik olan halin kemale isali için....." yeni düzenlemelerin gereğini vurgulamaktadır. Devlet ilk kez, ilk öğretim zorunluluğunu getirme çabasına girmiş, meslek okullarını ve değişik düzeyde, özellikle Fransa'yı örnek alan ortaöğretim okulları ile liseleri açmış, yüksek öğrenim alanında da girişimlerde bulunmuştur. 1876'da yürürlüğe konulan Kanunu Esasi'nin 11 inci maddesi "Devleti Osmaniyenin dini İslâmdır" hükmünü getirmiştir. Bu hüküm 10 Nisan 1928 tarihine kadar tüm Anayasalarda korunmuştur. Türk toplumu, mevzuatta yazılı teokratik düzen yanlısı hükümlere rağmen 1839'dan başlayarak devrim sayılamayacak, fakat ufak adımlarla daha uçsal bir düzene doğru yönelmiştir. Ufak adımlar, 1924'ten başlayarak devrime dönüşmüş ve Cumhuriyetle birlikte olumlu lâik düzen oluşturulmaya başlanmıştır. 1937 yılında yapılan bir Anayasa değişikliği ile lâiklik Cumhuriyetin ana ilkesi olmuştur (Bkz. VII).

IV. LÂİKLİK VE DEVLET İBADETEVİ SORUNU

Teokraside egemenlik Tanrının istencine (iradesine) uygun olarak kullanılır. Ortaçağda, egemenlik ve iktidar halka değil Tanrıya aittir. Hükümdar Tanrının vekilidir. Hükümdara biat, Tanrıya biat anlamını taşır. Ruhban sınıfının bulunması teokrasinin aslî ögesi değildir. Din, insanın ve onun usunun üstündedir. Devletin ibadetevi vardır.

Günümüz teokratik devletinde egemenlik ulusundur. Fakat, egemenlik “kayıtsız, şartsız” ulusun değildir. Egemenlik, dinin emir ve kurallarına, Tanrının istencine uygun olarak kullanılır. Devlet başkanının ve parlâmentonun seçimi ve onların tasarrufları, yaşamın temel kaynağı dinin (mezhebin) kurallarına aykırı olamaz. Örneğin, İran’da dinî lider Ayetullah’î-Uzma ve ona bağlı kurumlar, seçimlerin ve ulusun seçtiği devlet organların tasarruflarının İslâm’a (Şii fırkasına) uygunluğunu denetlerler. Din, usun önündedir.

Bir devletin Anayasasında, devlet dininin İslâm veya Hıristiyan olduğu yolundaki hüküm tek başına teokratik devletin varlığı için yeterli sayılmaz. Önemli olan, din ile us arasındaki fiili ilişkidir. Örneğin 1924 Anayasası md. 2 hükmünün “Türk Devletinin dini, dini İslâm’dır” demesine rağmen, devlet 3 Mart 1924’ten başlayarak fiilen lâik düzene geçmiştir. Egemenlik “kayıtsız, şartsız” ulusundur. Devlet camii vardır. Us, dinin önündedir. 2005 yılı Türkiye’sinde, usun dinin önünde olduğu sorgulanabilir. Din ile us arasında fiili ve hukuki eşitlik olduğu, birinin diğerine üstünlük sağlayamadığı hallerde “İlımlı İslâm”dan veya din eğilimli göreceli lâiklikten sözedilebilir.

Lâiklik, devletleri ibadetevi olan ve olmayan diye ayırmaktadır. İbadetevi olan devletler de, lâik olanlar ve olmayanlar ayırımına tâbidir.

Lâik devletin ibadethanesi olmaz. Bu halde, dinî kurum ve kuruluşların yönetimi devletten bağımsız bir tüzel kişi, çoğu kez vakıf tarafından yapılır.

Tüzel kişilik, Alman, İsviçre ve Türk hukuklarında olduğu gibi, bir mameleke, vakfedilen mala tanınır. Tüzel kişilik tanınan mal, mütevellî ve diğer yasal organlarınca yönetilir. ABD ve Fransız hukuklarında mevkufun (vakfedilen malın) tüzel kişiliği yoktur. Vâkıf, mevkufu Trustee’ye (tüzel kişiye) hibe, vasiyet vs. suretle tahsis eder. Devlet dışında bir tüzel kişinin ibadethaneyi yönettiği hallerde devlet ibadetevi yoktur. Tüzel kişi parasal, yönetsel ve dinsel açıdan tamamen özerktir. Devlet, ülkedeki tüm dinsel tüzel kişilere eşit uzaklıktadır. Devletin tüzel kişiliği dışında oluşan, özerk tüzel kişi ibadetevini yönetmekte, din adamlarını atamakta, maaşları ödemekte ve ibadet usullerini saptamaktadır. ABD, Almanya ve Fransa arasındaki, devlet kilisesi olmaz ortak anlayışı, din dersi konusunda farklılaşmaktadır. Salt lâik devlet uygulamasının en bilinen örneği Fransa,

devlet okullarında din dersini yasaklayarak, devleti dinden arındırmada önemli bir adım atmıştır.

ABD ve Almanya, devlet okullarında din eğitimi yasağını tam geçerli kılmadıkları sürece, devletleri dinden arınmış olmaz. ABD sürekli olarak devlet okullarında din dersi verilmemesi ilkesini savunmuştur. Dindar gruplar ise, inatla resmî okullarda din dersi verilmesi çabası içerisinde. En son çaba, federe devlet okullarında İncil kursları açılması yönündedir. İncil kurslarında amaç Latince ve Yunanca öğretmek yahut dinî metinler ezberletmek değildir. Kurs, ana dilde yazılmış İncil'i anlatmak, yorumlamak ve bu yoldan pozitivist akımların din karşısındaki olumsuz tutumlarını dengelemekte ve dini sürekli çağa uydurmaktadır. Bugüne kadar görülen, ABD Yüksek Mahkemesinin inatla salt lâikliği savunduğudur (Bkz. VIII/4).

Alman Anayasası md. 7 din öğrenimini düzenlemektedir. Devlet okullarında din dersi ihtiyaridir. Çocuğun din dersine katılmasına yasal temsilcisi karar verir. Din dersi, devletin ilk ve orta okulları ile meslek okullarında zorunlu dersler arasında yer alır. Mezhep okullarında, öğrenciler ile öğretmenler, müfredat programını etkileyen mezhebin etkisi altındadır. Mezhepten bağımsız özel okullarda din dersi zorunlu dersler arasında değildir. Mezhep okulları ile mezhep dışı özel okullardaki eğitimi düzenleme görevi, Anayasa tarafından federe devletlere bırakılmıştır. Anayasa md.141'e göre Bremen ve Berlin eyaletlerinde din dersi zorunlu dersler arasında değildir. Almanya, din eğitimi konusundaki tutumu nedeniyle salt lâik devletler arasında yer almamakta ve göreceli lâik devletler arasına girmektedir.

Devlet ibadetevi vardır. Din işlerini yürütmekle görevli bir dairenin bulunması ve dairenin giderleri, din adamlarının maaşları dahil, devlet bütçesinden karşılanması halinde devlet ibadethanesi vardır. Din kurumlarının devletten ayrı bir tüzel kişilikleri yoktur. Genel idare içerisinde yer alan Diyanet İşleri Başkanlığı, din işlerini yöneten bir devlet kurumudur (1982 Anayasası md. 136). Türk devletinin camii vardır. Devlet ile din iç içedir. Anayasada yazılı olmasa dahi, camii olan devletin bir dini ve dolayısıyla mezhebi de vardır. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluşundan başlayarak Sünni/Hanefi mezhebindedir. Devlet, mezhebin anlayışına uygun olarak, Kur'an-ı Kerim'in Allah'ın kelâmı olduğunu kabul etmekte ve dinde dil devrimine yanaşmamaktadır. Lâik düşünce, 1924-1937 döneminde olduğu gibi, dinin önünde olma ve topluma yol gösterme niteliğini, geçen zaman içerisinde kaybetmiştir.

Atatürk'ün Cumhuriyetinde, egemenlik "kayıtsız, şartsız" ulusundur. O dönemde usun dinin önünde yer aldığı ve lâikliğin uygulandığı kesindir. 1949 yılında başlayan ve günümüze kadar süregelen dinî emir ve kuralları, usun önüne geçirme çabaları karşısında lâiklik, Gazi dönemine göre

gerilemiştir. 2005 yılı Türkiye’inde din ile us arasında, zaman zaman siyasi iktidarın din lehine kayan tasarruflarına rağmen, genelde fiili ve hukuki bir eşitlik vardır. Türkiye uluslararası alanda, bu eşitliğe uygun olarak “İlmli İslâm” devleti olarak nitelendirilmektedir. Devletin dinî eğitimi lâikliğe aykırı biçimde geliştirme çabaları, din adamlarına geniş kadro tahsisleri, Türk Diyanet Vakfına tanınan izin almadan bağış toplama ayrıcalığı vs. uygulamaları, us ile din eşitliğinin din lehine bozulmak istendiği ve din eğilimli göreceli lâikliğin varlığının dahi tehlikede olduğu kanısını güçlendirmektedir.

V. DİNE LÂİKLİK VE KAMU DÜZENİ SINIRLAMASI

Din soyut bir kavramdır. Her dinin felsefesini, temellerini ve dizgesini gösteren ve yorumlanma, açıklanma gereği olan bir ana kitabı vardır. Müslüman bir kişi Kur’an-ı Kerim’in yanında iman, ibadet, itikat, şeriat ve fıkıh deyimlerini duymakta ve öğrenmektedir. Fıkıh (Ahkâm-ı Ameliye) yürürlükten kaldırılmış (olumsuz lâiklik), Cumhuriyet döneminde Roma Hukukuna dayalı deneysel ve usçal hukuk uygulanmaya başlanmıştır (olumlu lâiklik). İtikada ilişkin şeriat hükümleri, din özgürlüğü çerçevesinde yürürlüklerini sürdürmüştür. İtikada ilişkin şeriat hükümleri, iman yanında bedensel olan ibadeti de kapsar. Dinin bedensel olarak açığa vurulması, insanın psikolojik yapısı ve toplumsal yaşamının gereğidir. Din bağı etnik kökenden daha güçlü olabilir. Bununla beraber, us, deney ve tümevarıma dayanan pozitivist, rasyonalist ve tarihsel maddeci okulların dine ilişkin kısmen haklı eleştirileri unutulmamalıdır. A priori (önsel) şeriat ile usçal metotlar arasında uzlaşma arayışının sonucunda göreceli lâiklik ortaya çıkmıştır.

Uzlaşma tarafların özverisiyle gerçekleşebilir. Şeriatın özveride bulunması, bazı hükümlerinin uygulanmaması veya değiştirilmesi anlamını taşır. Bu sonuç, “kıyamete kadar hiç değişmeyecek olan şeriat Muhammed aleyhisselamın şeriatıdır” inancına aykırıdır. Küreselleşme ve işgücü göçü, İslâm şeriatını Hıristiyan ülkelere taşımıştır. Hıristiyan ülkelerde, şeriatın lâikliğe aykırı görülen yöntem ve kuralları uygulanmamaktadır. Şeriat göç alan ülkelere değiştirilmektedir. İşgücü göçü alan Hıristiyan ülkelere, İslâm şeriatının sorun yaratan ibadet yöntemlerinden örnekler verilecektir.

İman alanında lâiklik sınırlaması. Anayasa md. 24 “Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir” hükmünü getirmektedir. Vicdan kavramı etik, felsefî, psikolojik ve dinî anlamlar taşır. Kavrama ilişkin etik, felsefî, teolojik ve psikolojik teoriler ve bunların tartışılması konuları lâiklik engeline uğramaz. Anayasa md. 24 açısından vicdan kavramının teolojik anlamı önem taşır. Teolojik yönden vicdan iman anlamındadır. Kanaat, dinî kanaat, lâik kanaat, nesnel kanaat, tinsel kanaat ve genel kanaat ayrımı yapılmadan bir bütün olarak düşünülmesi halinde madde 24’te yer alan dinî

kanaat özgürlüğü, kanaat özgürlüğünü düzenleyen Anayasa md. 26'nın genel hükmünün içerisinde. Kanaat özgürlüğünden amaç, 1924 Anayasası md. 75 hükmü ilk şeklindeki tarikatları da kapsayan bir din özgürlüğü olmamalıdır. Gerçekte Anayasa md. 24 hükmü "Birey, din özgürlüğüne, vicdan (iman) dahil, sahiptir" biçiminde anlaşılmalıdır. Madde, dinin iman (vicdan) ve ibadet olmak üzere birbirinden ayrılmaz iki ögesi olduğu gerçeği kabul görürse, "Birey, din özgürlüğüne sahiptir" tümcesi ile açık anlamını kazanır.

İman, dine iman ve mezhebe iman olmak üzere ikiye ayrılır. Sünni İslâm'da dine iman etmiş olan seçtiği mezhebe de iman etmiş sayılır. Dine ve mezhebe iman uygulamada ayrı ayrı işlemler değildir. Hıristiyanlar kilisede vaftiz diye adlandırılan bir törenle dine ve mezhebe iman etmektedir. Çocuklukta vaftizden başka bir de berkitme vaftizi yapılmaktadır. İslâm'da doğumla çocuğun dini aileye göre saptanmış olur. Anayasa md. 66'ya kıyasen, Müslüman babanın veya Müslüman ananın çocuğu İslâm dinindedir, hükmünün getirilmesi halinde, Türk devletindeki gerçek durum yansıtılmış olur.

Dinin ana öğelerinden olan iman (vicdan), bedensel olmayıp bireysel ve zihinseldir. Allah, ahret, melekler, cennet, cehennem, mizân gibi gözle görülmeyen İslâmî simgelere kalben (vicdanen, ruhen) inanmak imanı oluşturur. Örneğin, Hz. Muhammed'in Allah'ın kulu ve resûlü olduğunu kalben onaylamak ve kabul etmek (şehadet) ve bu hususu açıkça beyan etmek (ikrâr) imandır. İmanın İslâm'da Kelime-i Şehadet getirilerek açığa vurulacağını, şeriat Müslümanlığın beş şartından birisi olarak saptamaktadır. Lâiklik açısından önemli olan Kelime-i Şehadet (veya şahadet)'in Arapça okunması halidir. Amentü'nün içerisinde yer alan Kelime-i Şehadet kısa bir tümce olduğundan anlamını bilmeden okudu, usu ile özümsemedi gibi eleştirilere yer olmadığından, onu Arapça söylemek din özgürlüğünün kötüye kullanılması değildir. Amentü tamamen okunsa da aynı düşünce geçerlidir.

İmanın sembolleri konusu üzerinde de durmak gereklidir. Maşallah, üçgenlerden oluşan Hz. Davud'un yıldızı, Musevilerin mum şamdanları, Hıristiyanların balık resmi, istavroz, haç vs. kullanılması dinî propaganda olması nedeniyle lâikliğe aykırıdır. Genel kurala bir istisna getirilmektedir. Tüm semboller, amblemler göz alıcı büyüklükte olmamak ve propaganda amacı güdüldüğü kanısını uyandırmamak koşulu ile kullanılabilir. Aynı kural, taşıt araçlarında kullanılan nazarlıklar, muskalar, levhalar açısından da uygulanır. Taşıt araçlarının camlarına yapıştırılan dinî deyişler de göz alıcı büyüklükte olması halinde lâikliğe aykırı dinî propaganda kapsamına girer. Geçen yüzyıllarda yapılmış, duvarları haç sembolü veya İslâmî deyişler taşıyan binalardaki semboller büyüklükleri ne olursa olsun sökülmezler.

Seriata dayanan ibadetın sınırlandırılması. Din özgürlüğü, imanla beraber ibadetın ve itikadın de toplumda açığa vurulması hakkını verir. İbadet, gerçek ulûhiyete (tapınılmaya) hakkı olan Tanrının önünde kul olduğu bilinci içinde olmak ve dua etmek (tapınmak) tır. Her dinin, hatta her mezhebin kendine özgü tapınma yöntemi, emir ve yasakları vardır. Dinin öngördüğü yöntemi, emir ve yasakları öğrenip, iman ve ibadeti onlara göre yapmak ise itikadı (akideyi) oluşturur.

Şeriata uygun hareket etmeyen veya onu kısmen veya tamamen değiştiren kişi ve kuruluşlar Müslüman değildir. İman edip şeriata uygun hareket eden birey (hükümdar, devlet başkanı, siyasi parti, hükümet) Müslümandır. Şeriataın tüm hükümlerinin uygulanmasını Hristiyan AB ülkelerine aktarma olasılığı yoktur. Şeriataı savunanların gücü, uygulamanın gösterdiği gibi Türkiye ülkesiyle sınırlıdır. Türkiye’de şeriataı savunanlar, Hristiyan ülkelerin şeriata getirdiği lâiklik sınırlamasını kabullenmekte ve gittikleri yabancı ülkede ona uyum sağlamaktadır. Şeriataın, yabancı ülkelerin uygulamaları nedeniyle değiştirilmesi halinde yeni bir şeriat ve mezhep doğmuş olur. Şeriat hükümlerinin ülkelerinde uygulanmasını AB devletlerinin hoşgörüsüyle karşılamadıkları bir gerçektir. Lâikliğe ve kamu düzenine yüklenen şeriataı sınırlama görevinin yerine getirilişine ilişkin önemli görülen örneklere aşağıda yer verilecektir.

Minare yapımı. Minarenin İslâm’ın dışı dönük bir propaganda aracı olduğu, her İslâm ülkesinin kendi minare mimarisi bulunduğu, şehirlerin genel mimarisini bozduğu gibi sağlam sayılamayacak nedenlerle minare yapımı lâikliğe aykırı bulunmaktadır. Fransa, minareyi, Fransız – İslâm sentezi fikrine uygun düşmeyen bir sembol olarak görmesi nedeniyle engellediğini açıkça söylememektedir.

Camiye minare yapımına görünüşte karşı çıkmayan Almanya getirdiği imar yasası koşulları ile minare yapımını pratik olarak önlemeye çalışmaktadır. Minarenin yüksekliği, yörenin mimari dokusuna uygun görünümde olması, şerefe sayısı gibi birçok konularda titiz davranılmaktadır. Minarelerin külahının üstüne ve cami kubbesinin tepesine konulan alem bir dinî semboldür. Sembollerin genel kuralı, göze çarpan büyüklükte olmama durumu, alem hakkında da geçerlidir. Zaten çok zengin olmayan Müslüman Türk cemaatları de, her halde dinî saygınlıkla bağdaşmayan mekânlarda açtıkları mescitlerde dinî ödevlerini yerine getirmektedir. Tüm çaba, asimilasyonu veya entegrasyonu zorlaştıracak herhangi bir şeriat simgesine yer vermemektir.

Ezanın minareden okunması. Ezan okunması konusu iki yönlüdür. Lâikliğe aykırılık ve çevreyi gürültü ile kirliletmek gibi iki ayrı engel ezanın karşısında durmaktadır. İlk ezan anlatıya göre hicretin (622) ilk yılında, Müslümanları cemaat halinde namaz kılmaya çağırarak üzere (Cumua suresi

9-11) ve minarede ilk ezan Muaviye'nin emriyle Mısır'da yaptırılan minarede VII. yüzyılın sonlarında okunmuştur. Ezanın minareden okunması, Peygamberimizin vefatından çok sonra Mısır'da uygulanmış bir yöntemdir. Kur'an-ı Kerimde içeriği gösterilmemiş olduğundan, Allah'ın kelâmı sayılmayan ezanı Arapça okumak farz olmayıp sünnettir. Kur'an-ı Kerimde yer almış, fakat onun bütünlüğünden çıkarılmış ve başka metinlerde, örneğin ezanda kullanılan kelimelerin veya kavramların Arapça olmayan tercümelerinin okunması günah sayılamamalıdır. Ezan'ın yerel lisanda okunmasının istenmesi halinde, Arapça metnin tercümesinin ekrana yansıtılması düşünülebilir. Müezzinin, Fransa'da ezanın Fransızca çevirisini okuması olasılığı da uzak değildir.

Batı Avrupalı ülkelerin hoparlörle ezan okumasını, haydi haydi lâikliğe aykırı bularak engelleyecekleri açıktır. Ezan, hem Müslümanları namaza çağırma, hem de içeriği itibariyle propaganda aracı sayılır. Hıristiyanlığın kilise çanı, sadece ayine çağırma işlevini görür. Ezana karşı esas direniş, lâiklik dışı nedenlerle çevrecilerden gelmiştir. Çevreyi kirleten en büyük etmen, insan sağlığına ve psikolojisine zarar veren gürültüyü, ezan dahil, yapan çevreyi kirletmiş olur. Ezanın cami içinde sokağa taşmadan okunması, batı dünyası için çevreyi korumanın gereğidir.

Erkeklerin farz namazından önce okudukları kâmet (ikâmet) konusunda bir engele rastlanmamıştır. Kâmet okumanın ezandan daha değerli olduğu düşünülebilir. Ancak, kadınların kâmet okumalarını şeriat mekruh saydığından, onlar için ezan namazın başladığını bildiren sözdür.

Beş vakit namaz konusunda sınırlandırmalar. İbadetin beş ögesi namaz, oruç, hac, zekât ve Kelime-i Şehadettir. Namaz (Nemaz veya Salât), Allah'ın rahmetini ve bağışlamasını dilemek üzere yapılan dua, bilindiği üzere istisnalar hariç beş vakittir. Kur'an-ı Kerim Hûd suresi, ayet 114 metni, "gündüzün iki tarafında ve gecenin en yakın zamanlarında namaz kıl" hükmünü getirmektedir. Namaz vakitlerine ilişkin hüküm üzerinde oybirliği yoktur. Namaz vakitleri üç ilâ altı sayısı arasında değişmektedir. Şiielerin namaz vakitlerini birleştirmesinden, Öğle/İkindi, Akşam/Yatsı çiftleri ortaya çıkmaktadır. Küreselleşen ve bilimsel teknolojiye ulaşan dünyada günde beş vakit namaz, şeriat hükümlerin rağmen büyük çoğunluk tarafından fiilen uygulanamamaktadır. İslâm'ın bidat fırkalarında da, ibadet için namaz şart değildir. Namaz vakitleri, önünde sonunda yeni ve daha usçal bir düzenlemeye tâbi tutulacaktır.

Lâiklik namazın kılınış biçimiyle değil, fakat içeriği ile de ilgilenmektedir.

Namazın içeriği önceden ezberlenilmiş surelerin sürekli tekrarlanmasından ibarettir. Aynı metinlerin sürekli yinelenmesi insan usunu körletir ve psikolojisine de uygun değildir. Namaz katılımcılığa yer

bırakmamaktadır. Birey, Allah'tan acımasını ve bağışlamasını dilerken kendini ifade etme olanağına kavuşmalıdır. Bu eleştiriler tüm diğer dinler yönünden de geçerlidir.

Namaz din özgürlüğü kapsamındadır. Namazda ayetlerin Arapça okunması, dil devrimi konusu Fransa dışında önemli yankı bulmamaktadır. AB ülkelerindeki üçüncü kuşak Türkler, Kuran kurslarına gidenlerin büyük kısmı dahil, ayet ve sureleri tecvide uygun (Kur'an-ı Kerimi harflerinin çıkış yerlerine ve niteliklerine uygun) okuyamamaktadır. Türk diline hâkimiyetin dahi kaybolduğu yerde Fransızca, Almanca veya İngilizce camiye girmektedir.

Namaz kavramının kapsamı üzerinde de durulmalıdır. Din özgürlüğü, beş vakit namaz ve teravih namazı dışında kalan namazları da kapsamalıdır. Nafile namazı, Duhâ Namazı, kaza namazı, cenaze namazı gibi tüm türler din özgürlüğünden yararlanır. Tespih çekmek de namaza dahil sayılmalıdır. Cuma ve Bayram namazlarında okunan Hutbenin Kuran'da bulunmadığı ve Efendimizin Cuma namazından sonra yerinden kalkıp cemaata söylediklerinin hutbe sayılıp sayılmayacağı konusunda var olan ihtilaf, lâiklik açısından önem taşımaz. Hutbe günümüzde namazın parçasıdır ve din özgürlüğünden yararlanır. İmanın okuduğu hutbeden dolayı, Pazar Ayininde öğüt veya vaaz veren papaz, kardinalin veya piskoposun yararlandığı dokunulmazlıktan yararlanması sorundur. Hristiyan din adamları vaazlarında veya öğütlerinde dinî nedenlerle devletin bazı tasarruflarını eleştirdiklerinde dokunulmazlık işlemektedir. Türkiye'den gönderilen ve devletten maaş alan bir imamın ülkesinde görev yaptığı devleti eleştirmesi, dokunulmazlık sınırları içerisinde olmayıp yabancılar hukukuna girer. Yabancılar hukuku ve çalışma izni böyle bir dokunulmazlığı içermez. Ülke vatandaşı olan ve yasal yöntemlere göre atanmış Türk kökenli imamın da Cuma veya Bayram hutbesinde dokunulmazlıktan yararlanması gerekir. Caminin kilise ile aynı düzeyde ibadethane olmadığı gibi beyanlarla dokunulmazlığın tanınmamasının önüne geçilmelidir.

Namazın kılınacağı yerler bakımından da sınırlama getirilmektedir. Devlet dairesinin boş bir odasında namaz kılmak lâikliğe aykırı olduğundan işe son verilebilir. Öğrencinin boş olan bir derslikte ders saati dışında namaz kılması da lâikliğe aykırı olduğundan öğrenci hakkında işlem yapılabilir. Okulun dinden arındırılması konusunda Hristiyan ülkeleri yargısı sert tutumunu sürdürmektedir.

Şeriata göre namaza güçlük çıkaran görevlerde bereket olmaz. Namaza elverişli işlerde bereket vardır. Beş vakit namaz Allaha yaklaşmanın yoludur. Şeriatın, usa aykırı bu hükmünü, istisnalar hariç günümüzde uygulamak olanaksızdır.

Dinî Bayramların resmî tatilden sayılması. Dinî Bayram tatillerinin resmî tatiller arasına alınması Hıristiyan ülkelerde tartışma konusudur. Lâik devlet, dinin simgesi olan dinî bayramlara resmî nitelik vermemelidir. Fransa ve Almanya her fırsatta dinî tatil günlerinin kırpılması eğilimini göstermektedir. Özellikle Hıristiyanlığın yortu günlerini resmî tatiller arasından çıkarma tartışmaları yapılmakta ve hamsin yortusu, istisnai de olsa resmî tatiller arasından çıkarılabilmektedir. Musevilerin Kippur gününün (Jam Kippur'un) resmî tatil günü sayılması reddedilmiştir. Belli bir dinin veya mezhebin tatillerin, resmî tatiller arasında yer alması, lâikliğin “devlet dinlere eşit uzaklıkta olmalıdır” kuralına aykırı olarak, onları kamu alanının bir parçası yapmaktadır. Dinî tatillerin, resmî tatiller arasından çıkarılması halinde, AB üyesi Müslümanlar aleyhine bir durum söz konusudur. Yılbaşı Hıristiyanlar için hem dinî, hem de resmî tatildir. Müslümanların hiçbir dinî tatili resmî tatiller arasında yer almamış olacak, dinler arası eşitlik bozulacaktır. Ütopi gibi görünen bu sorunlarla gelecek Avrupa Cumhuriyeti Devleti üyeleri uğraşacaktır.

Hicab ve başörtüsü sorunları. Kadınların giyimi ve başlarının örtüsü İslâm'da önemli yer tutmuştur. Yalnız kadınların giyiminin düzenlenmesi, eşitlik ilkesine aykırı görülmüş ve kadınları aşağılayıcı bulunmuştur. Kadının bir tür ehliyetli sayılıp, usçal olmayan kurallarla nasıl giyineceğinin hükme bağlanmasını Hümanist düşünce kabullenememiştir. Kur'an-ı Kerim'in Nur suresinin 31 inci ayetinde, “kadınlar iffetlerini (ırzlarını) korusunlar, süslerini kendiliğinden görünen kısmı hariç, açmasınlar ve başörtülerini yakalarının üstüne salınsınlar” hükmü getirilmiştir. A'raf suresi ayet 31, “her mescide güzel elbisenizi giyinmiş olarak gidin” hükmünü, kadın erkek farkı belirtmeksizin getirmiştir. Uygulamada bu hükümler türban, sıkmabaş, hicab vs. yol açmıştır. AB kamuoyunun, yargısının ve siyasilerinin ortak görüşü vahye dayanan bu hükmün uygulanmasının lâikliğe aykırı olduğudur. Müslümanlığın temeli olan ve vahye dayanan şeriat hükmünün, kısaca Allah'ın emrinin AB tarafından denetlenmesi, İslâm'ın güç kabul edeceği bir sonuçtur.

Önce, hicab (Setr-i Avrat) konusunda lâiklik uygulanmaya başlanmıştır. Kadınların yüz, el ve ayaktan başka bütün bedenlerini örterek giyinmeleri hicab'tır. Tüm resmî görevlerde hicab lâikliğe aykırıdır. Hicab insan sevgisi ve güzellik zevki ile bağdaşmaz, kadın erkek eşitlik ilkesine de aykırıdır. Cezaevine, kamu alanına giren bir yer olduğundan hicab girmemelidir. Cezaevinde hicab'a, ABD mahkemeleri kural dışı uygulama ile izin vermektedir. Hicab konusuna benzer bir hal de, Musevilerin “Yarmulkes” diye anılan renkli veya siyah özel giysileridir. Yarmulkes (Jarmulky) devlet hizmetinde giyilmesi lâikliğe aykırıdır. Bu kurala da ABD yargısı istisna getirmiştir. ABD Deniz Kuvvetlerinin dinî propaganda yapılamayacak işlerinde Yarmulkes giyilebilir. Dinî kisveler ve giysiler,

tekil kural dışı haller saklı kalma koşulu ile kamu alanında lâiklik nedeniyle giyilemez.

Kadının başını örtmesi hicabtan daha büyük tepki çekmektedir. Dinlerin öngördüğü kuşanma yöntemleri değişiktir. Papazın Zünnar'ı, Rahibin Kutte'si, hahamın Käppi'si ve Müslüman kadının türban veya başörtüsü. Papaz, Rahip ve haham görevleri nedeniyle kutte veya käppi'yi giymektedir. Din adamlarının propaganda yapmak amaçları yoktur. Simgesel türban veya başörtüsünü lâikliğe aykırı bulan, din propagandası güderek kullanılması nedeniyle yasaklayan yargı kararları çoktur. Aranması gereken hangi hallerde türban veya başörtüsü lehine bir istisna getirildiğidir. Türban ve başörtüsü bir uygarlık sorunu haline getirildiğinden istisna bulmak da gerçekten güçtür.

Kur'an-ı Kerim derslerinde kız öğrencilerin başlarının örtülmesini hükme bağlayan İmam Hatip Okulları Yönetmeliği'ne de değinilmelidir. İbadet amacı taşımayan öğretici din derslerinde de kız çocuklarının başlarını örtmeleri İslâm'ın gereğidir. Aksi yönde düşünülerek, kız öğrencilerin başlarını örtmelerinin ibadet halinde istenebileceğinin, dinî eğitim ibadet olmadığına göre baş örtmenin istenemeyeceği de savunulabilir. Örneğin, sekiz yıllık İlköğretim okullarındaki din derslerinde, Kurandan ayet ezberletilmesine rağmen kız öğrencilerin başlarını örtmeleri kural değildir. Kız öğrencilerin baş örtme yükümü dersin verildiği okula göre değişiktir. Salt lâik anlayış, yeknesak bir düzenlemeden ve tüm din derslerinde baş örtüsünün kaldırılmasından yana olacaktır.

Türban, sıkma baş, tesettür vs. Batı Avrupa kültür ve uygarlık düzeyine ulaşamamış ülkelerde geçerlidir. Vücut bakımı, özellikle saç bakımı bir kültürün ve o kültürün bağlı olduğu uygarlığın parçasıdır. Örtünmek, iffeti veya ırzı korumaktan çok bakımsız vücudu ve saçı korumak amacıyla getirilir. Nitekim günümüzde de, Rusya, Doğu Avrupa ve Asya ülkelerinde kadınlar, Müslüman olmamalarına rağmen bakımsız saçlarını kapamak için başlarını örterler. Köyünde veya kasabasında saç bakımı yapacak bayan berberi olmayan, çalışmaktan kendi bakımına vakit ayıramayan ve ekonomik gücü bulunmayan kırsal kesim kadını çıkar yolu örtünmekte bulmuştur. Bu eleştiriyi hak etmeyen lâik Müslümanların, incinmeleri doğaldır.

Kadınların baş örtmesini, propaganda niteliği taşıyan simgesel başörtüsü (türban, sıkma baş vs.) ve töresel başörtme olmak üzere ikiye ayırmak gerekir. Hıristiyan slav toplumlarında da rastlanan töresel başörtüsü ile lâiklik ilgilenmez. Dinî propaganda niteliği taşıyan simgesel başörtme lâiklik ilkesine aykırıdır. Töresel başörtme de, kamu düzeni nedeniyle resmî işyerlerinde yasaklanabilir.

Tesettürü öngören şeriatın, plajda kadınların mayo giymelerine karşı çıkması doğaldır. Hümanist anlayışa göre, çıplaklık insanın doğasında vardır. İnsanın örtünmesi Tanrının düzeni değil, insanın getirdiği bir yaşam biçimidir. Doğada mahrem yer yoktur. Plajda mayo giymek, işin gereğine uygun usçal bir davranıştır. Aynı sonuç, tüm spor etkinliklerindeki giysilerde de geçerlidir.

Haram şeyler. En'am suresi ayet 145'e göre, Leş (meyte), akıtılmış kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına ve zâbihi (keseni) kıbleye dönmeden kesilmiş hayvan eti helal değildir. Bu etler şeriata göre Haram li Aynihi'dir. Hıristiyan ülke lokanta, kantin, restoranlarında yenilen tüm etler koyun, dana, sığır dahil Allah adına kesilmemiştir. Su ürünleri genel olarak özel bir kesim yöntemine bağlı olmadıkları gibi, yenilmeleri de haram değildir. Haram'a, inanarak veya inanmayarak güzel diyen şeriata göre dinden çıkar, mürted olur. Çalıştığı fabrika kantininden Haram li Aynihi olduğunu bildiği dana etini yiyen işçi, lâik anlayışa göre dinden çıkmamıştır.

Hümanizmin usçal dizgesinden gidilirse haram yoktur demek gerekir. İnsan sağlığına zararlı olmayan her şey helaldir. Buna rağmen, şeriat üzere düşünürsek, ilacın açıklanmasında domuzdan üretilmiş olması halinde, ilacı kullanmamamız gerekecektir. Böyle bir sonucu lâik düşünce kabul etmez. 1960'lı yıllarda yabancı ülkeler işyerinde Müslümanlara özel yemek çıkar ve iftar sofrası açılır idi. Bugün böyle bir şeyi düşünmek hayaldir. Genelde işçi işyerinin verdiği yemeği harama bakmadan yemekte ve tıbbi ilacı kullanmaktadır.

1960'lı yıllarda Kurban Bayramlarında, Avrupa'da kurban kesmek önemli bir lâiklik konusu olmuştur. Canlı hayvanın doğrudan zebh veya nahr yoluyla, vücudun baştan ayrılması, etik kuralların nedeniyle lâikliğe aykırı bulunmuş ve yasaklanmıştır. Koyun ve sığır cinsi hayvanlarla tavuk zebh edilir. Deve kesmek ise nahrıdır. Zebh ve nahr ayrıca endüstriyel çağa da uygun değildir. Mümin kurban bayramında, konuya ilişkin lâiklik engeli bulunmayan Türkiye'ye gelerek, zebh ve nahr yoluyla kurban kesmek zorundadır.

Haramlar listesine Hamr (sarhoş eden içki, şarap) ve kumar da girmektedir (Maide Suresi 90-91). Bir tür kumar olan Spor Toto, Sayısal Loto, At Yarışları çifte bahisleri vs., yani haram devlet tarafından düzenlenmektedir. Haz duyguları uyandıran her şeyden insan yararlanmalıdır. Yaşamın ereği (hedefi) insanın mutluluğudur. Çağdaş yaşama uygun yeni bir haram listesi düzenlenmelidir. Kur'an-ı Kerimin Allah'ın kelamı olduğu inancı, günümüze uymayan gereksiz yasaklardan zarar görmektedir.

İbadetin öğelerinden cihad lâikliğe aykırıdır. Kur'an-ı Kerim Nisa suresi ayet 94' e göre, Allah rızası için cihad edenler ibadet edenlerden daha

üstündür. Cihad üç türdür. Savaşmak, basın yayın aracılığı ile dini yüceltmek ve dua etmektir. Bunlardan savaşmak insancıl olmaması nedeniyle lâiklik dışıdır. Kaldı ki, Anayasa Başlangıç bölümünde yer alan yurttan sulh cihanda sulh ilkesine de aykırıdır.

Misyonerlik sorunu. Devlet dinlere eşit uzaklıktadır ilkesi, tam AB üyesi olmadan Türkiye'nin karşısına iki özel halde çıkmıştır. Türkiye'nin AB üyeliğine inanan birlik devletleri vatandaşlarının ülkemize yerleşenlerinin din özgürlüğünden yararlanmaları ilk haldir. İbadethane açma, din adamı çalıştırma, dinî araç ve gereçleri sağlama gibi konularda, idarenin takdir hakkını her halde dinler arası hakkaniyet üzere kullanması kural olmalıdır. Lozan Antlaşması md. 42 son fıkra hükmüne göre, Türk hükümeti azınlıkların kilise, havra, mezarlık ve öteki din kurumlarını kurmaları için, bu nitelikteki öteki özel kurumlara sağlanmış gerekli kolaylıklardan hiç birini esirgemeyecektir.

İkinci tartışma konusu misyonerliktir. Misyonerlik hümanist düşünceye dayanan lâiklik ile çelişmeyen bir kurumdur. Cihad savaşa ve güce dayanır, misyonerlik zora dayanmayıp insanın mutlu olmasını sağlayacak bilgilendirmeye dayanır. Birey bilgisi çoğaldıkça mutluluğa ulaşma gücünü kazanır. Günümüzde değişik mezhepler AB ülkelerinde ve ABD'de misyoner bulundurmaktadır. Misyoner, insanın usu yardımı ile doğruyu bulması için gerekli bilgiyi, onun ayağına götürmektedir. Hıristiyanlar arasında mezhep rekabetinden doğan misyonerlik yapılmaktadır. Tüm bu lehte açıklamalara rağmen misyonerlik, dinî propagandayı içeren bir etkinliktir. Misyonerin, hangi halde aydınlatma amacı güttüğünü ve bu nedenle lâikliğe aykırı düşmediğini saptamak güvenlik güçleri için çok zordur. Misyonerin lâikliğe uygun aydınlanma faaliyetinde bulunduğunu yargının ortaya koyması gerekir. Önemli husus, kanıt (ispat) yükünün kimde olduğudur. Savcılık ve ona bağlı kolluk güçleri misyonerin lâiklik dışı davrandığını kanıtlayacak, kanıt yükünü taşıyacaktır.

Misyonerliğin her halde din propagandası amacı gütmeyeceği, insanlara yardım sağlama, sağlık hizmeti götürme, Afrika'da olduğu gibi su gereksinimini sağlama, kısaca tamamen sosyal amaçlı işleri de kapsadığı anımsanmalıdır. Afrika'da, Güney Asya'da çalışan misyoner hastanelerinde propaganda amacından daha çok hümanizm egemendir.

Gına ve raks yasaktır. Aletsiz, çalgısız ses ve nağme ile okuma tegannidir. Teganni, makama uymak için harf ve hareketleri uzatarak veya kısaltarak kelimelerin anlamını değiştirerek okuma haramdır. Cami müziği, vaaz veya güzel ahlâk bildiren şiirleri teganni (simâ) ihtilafı da olsa caizdir. Gına ise çalgı ile birlikte şarkı söylemektir. Gınanın haram olduğu konusunda oybirliği vardır. Bu durumda, tekke müziği de haramdır.

Lâiklik, insanın tüm yeteneklerinin geliştirilmesinden ve ruhun güzel sanatlarla incelik kazanmasından yanadır. Müzik ulusal birliği ve bütünlüğü de pekiştirir. Günümüzde İstiklâl marşı olmayan bir devlet düşünülemez. İnsan tarih öncesi çağlardan beri hoşâ giden seslerden etkilenmiştir. Gımayı yasaklayan şeriat hükmü, insan doğasına aykırı olduğundan lâiklik engeline takılır.

Şeriatın, insan doğasına aykırı bir yasağı da raks, oynama ve dans alanıdır. Raks, oynama ve dans (bale), sünnete uymayanların ve bidatlardan (sapıklıklardan, dinde reformdan) yana olanların gevşek davranışlarıdır. Halkoyunlarının ve danslarının uygarlığın en başta gelen ögesi olduğunu unutan bir yasağın hiçbir anlamı yoktur. Dinin uygarlığa karşı oluşunu kabullenmek güçtür.

Lâiklik bir ideolojidir. Özellikle kilise düşünürleri lâikliğin geçen yüzyıllardaki anlamını yitirdiğine ve din karşıtı bir ideoloji niteliği kazandığına inanırlar. Lâiklik din ve devlet işlerini birbirinden ayırmak, usun önemini vurgulamak ve herkese dinî özgürlük getirmek yerine kilisenin sosyal etkinliklerini sınırlamaya çalışmaktadır. Çağımızda insanları ibadetle değil sosyal hizmetlerle kazanabilirsiniz. Devlet, kilisenin sosyal hizmetler alanındaki yayılmasını, lâiklik kavramı yardımı ile engelleme çabasıdır. Bu çabayı ideoloji olarak nitelemek hatalıdır.

Hz. İsa'nın kiliseye yüklediği toplumun sosyal bilinci olma yükümü, düşkünlere ve hastalara yardım yahut hastane gibi tesisler açıp işletme, işsizlere iş olanağı yaratma, fakir cemaat üyelerine ucuz tatil olanağı sağlayan kamplar kurma, özel okul açma gibi etkinliklere yol açmıştır. Devlet toplumun sosyal bilincinin kilise değil kendisi olduğunu düşünmekte ve kilisenin bazı sosyal etkinliklerini dinî propaganda sayarak lâikliğe aykırı bulmaktadır. Bir başka sorun da kilisenin manastır veya tatil çiftliği gibi yerlerde sattığı mallardan, işlettiği tatil köyü, motel gibi tesislerden kazandığı paranın vergilendirilmesidir. Kilise, bu kazançların tamamen sosyal hizmetler için kullanıldığını belirtmekte ve vergi bağışıklığı uygulanmasını istemektedir. Sosyal hizmetler alanında kilisenin kendisine rakip olmasını istemeyen devlet, kilisenin sosyal etkinliklerini lâiklik kontrolünden geçirmektedir. Belirtilen lâiklik denetimini, kamu alanı sınırı genişletmeye yönelik bir ideoloji olarak nitelemek yersizdir.

Lâikliğe konut dokunulmazlığı ve özel hayatın gizliliği sınırlaması. Değişik dönemlerde, kilise içinde ikametgâhı olan zangoç ve papazların lâiklik uygulamasına tabi olmaları sorunu ortaya çıkmıştır. Başpiskopos ve piskoposlara kamu malının ikamete tahsis edilmesi de benzer bir haldir. Kural olarak, devlet malı her halde kamu alanıdır. Kamu alanında lâiklik kuramı uygulanır. Konuya ilişkin istisna, kilisenin ikametgâha tahsis edilmiş bölümlerinde, özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı nedenleriyle

lâiklik kuramının uygulanmamasıdır. Kiliseye uygulanan bu ilke, devlet personelinin ikametine tahsis edilen mallar alanında örnek olmalıdır. Bu çok kolay gibi görünen düzenleme, manastırların üç hizmete, ibadete, ikamete ve çalışmaya birlikte tahsisi nedeniyle sıkıntı yaratır. Devlet, manastırların sosyal hizmet görme ve el sanatları öğretme özelliklerini de gözönüne alarak, onları müessesatı hayrattan sayıp kamu alanı dışında tutmuştur. Müslümanlıkta, manastır ve keşiş, rahibe düzenlemesi yoktur. Caminin dokunulmazlığı da bulunmamaktadır. Camide yapılan lâikliğe aykırı etkinlikler ve beyanlar cezai takibata uğrar.

10 Ağustos 1920 Sevres Antlaşması md. 148'de hükümet "tüm soy azınlıkların kilise ve okul konularında özerkliğini tanımayı ve buna saygı göstermeyi yükümlenir". Bu hükmün amacı, Osmanlının kilise dokunulmazlığını uygulamasını sağlamaktır. Kilise dokunulmazlığı sorunu Lozan md. 42 son fıkrada hükümetin "kilise, havra, mezarlık ve diğer dinî kurumlara koruma sağlamakla yükümlüdür" hükmüyle düzenlenmiştir. Dokunulmazlığı da kapsar bir özerkliğe yer vermeyen bu hükme rağmen, Hıristiyan devletleri hükmü genişleterek yorumlayacaklar ve kiliseyi kamu alanı dışında tutmaya çalışacaklardır. Örneğin, Fener kilisesinin fiilen dokunulmazlığı olduğu bir gerçektir. Camilerin hiçbir zaman ve yerde masuniyetleri olmamıştır. Bu durum eşitlik ilkesine aykırıdır.

Seriat ve kamu düzeni sınırlaması. Belirsiz bir kavram olan kamu düzeni, genel ahlaka, toplum huzurunu sağlamaya, güvenlik ve asayişe, devletin varlığını korumaya yöneliktir. Din özgürlüğü kapsamında bulunan şer'i hükümler gerek ülkede, gerek yabancı devletlerde kamu düzeni engeline takılabilirler.

Kadınların din adamı olamaması cinsler arası eşitlik ilkesiyle ve Anayasa md. 48'deki çalışma özgürlüğü ile bağdaşmaz. Kadınlara din adamı olma hakkı Protestan Kilisesinde tanınmıştır. Roma Katolik Kilisesi de, kadınlara din adamı olma hakkı tanınması için baskı altındadır. Bir gün Papa'nın kadın olması olasılığı ortaya çıkmaktadır. Kadınların din adamı olmasına değişik nedenlerle karşı çıkmaktadır. Tüm din kitapları erkeklere yöneliktir. Peygamberler döneminde tüm din adamları erkektir. Kadınların doğal yapısı, ay kanaması, loğusalık (hayız ve nifas) gibi, din adamı olmaya elverişli değildir. Sayılan ve usçal olmayan nedenlerle kamu düzeni uygulaması durdurulamaz. Türkiye camilerinde var olan haremlik ve selâmlık ayırımının bir gün belki sona ereceği hayal edilebilir. Cinsler arası eşitlik ve çalışma özgürlüğü kamu düzenindedir. Türk kadınının, gerek kadın, gerek erkek cemaata imamlık yapabileceği veya müezzin olarak ezan okuyabileceği, masal gibi de olsa düşünülebilir. Belki bir gün, kadın Diyanet İşleri Başkanı atanabilir.

Cenaze namazı, Bayram namazı, Cuma namazı gibi ibadetlerden kadınların dışlanması, kadın erkek eşitliği ilkesine aykırı olduğundan hükümsüz sayılmalıdır. Kadınların, belli ibadetlerden dışlanmasının hiçbir usul gerekçesi yoktur. Bu durum kamu düzenine aykırıdır.

Mezhepsiz Müslüman olmaz ilkesi kamu düzenine aykırıdır. Şeriata göre, Hanefi, Şafii, Maliki ve Hambeli mezheplerinden birisine girmeyen mezhepsiz, bir tür dinsiz sayılır. Buna göre Şii, Caferi, İsmailiyye, Alevi vs. fırkasına mensup olanların Müslümanlığı bozuktur. Onlar da Sünniler gibi Müslümandır. Onların da kitapları Kur'an-ı Kerim, peygamberleri Hz. Muhammed'dir. Mezhepsiz olan dinsiz sayılır anlayışı kamu düzeni engeline takılır.

Kilisenin, belli koşullar altında Katoliklere tüm günahlarından bağışlanma güvencesi verdiği bilinen bir gerçektir. Zamanla katolik yetkililer günah bağışlamayı para karşılığında belgelendirmişlerdir. Endüljans (Indulgence – Ablass) denilen bu uygulama kamu düzenine aykırıdır.

VI. LÂİKLİĞİN TÜRLERİ

Lâikliğin türleri, devletlerin siyasi yapılarına veya ideolojik dizgelerine dayanarak ortaya konulabilir. Monarşi, oligarşi, faşizm, komünizm yönünden lâiklik ayrımı yapılabilir. Bu yoldaki bir ayrımla, objektif ve kapsamlı bir sonuca ulaşılması güçtür. Tek partili veya totaliter rejimler lâiklik kuramını amacından saptırmakta ve onu dinî kurumların kendilerine rakip olmasını önlemede kullanmaktadır. Bu genellemenin en güçlü istisnası, lâiklik alanında Atatürk'ün yaptığı uygulamadır.

Cumhuriyet, 1924-1949 yılları arasında ülkedeki tek parti düzenine rağmen, Ata sıradışı bir tutum izlemiş ve olumlu lâikliği batı demokrasilerinde olduğu gibi uygulama çabası göstermiştir. Bu dönemde lâiklik, var olan tek parti düzenini sağlamlaştırmak veya bir ideolojiyi gerçekleştirmek yahut bir sınıfın diğeri üzerinde egemenlik kurmak için kullanılmamıştır. 1924-1949 yılları lâiklik uygulamaları, tüm karşı görüşlere ve direnişlere rağmen, toplumu çağdaş kılmaya yöneliktir. 1949'dan sonra salt lâiklik atılımı, ülkeyi çağdaştırma yerine oligarşinin, sermayenin ve Anadolu eşrafının isteklerini karşılama doğrultusunda istisnalarla donatılmıştır.

Lâikliğin türlerini, siyasi ve ideolojik görüşler düşünülmeden objektif olarak saptamak doğru yoldur. Salt lâiklik, göreceli lâiklik ve lâik dindarlık lâikliğin türleridir.

1. SALT LÂİKLİK (Radikal Lâiklik)

Lâikliğin temel niteliklerini uygulayan (Bkz. II), ibadetevi bulunmayan ve resmî okullarda din eğitimi vermeyen devlet salt lâiktir. Salt lâiklik, devletin tamamen dinden arındırılmasını, usçal ve insancıl olmayan, çoğu Ortaçağa dayanan kural ve yöntemlerin uygulanmasının lâiklik tarafından engellenmesini öngörmektedir. Salt lâiklik, aşırı giden istisnalar hariç, genelde din düşmanlığı yapmamakta, dinleri ortaçağın etkilerinden kurtararak varlıklarını sürdürmelerini güvence altına almaktadır. Her din kendisine özgü önerme ve varsayımları korumaktadır. Salt lâikliğe karşı yapılan en önemli eleştiri, onun dini kişinin özel hayatına hapsedtiğidir. Din, toplumsal değerler bütünü olma niteliğini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu eleştiriye rağmen salt (radikal) lâiklik örneklerine rastlanmaktadır.

Çok tanrılı tarihi dönemlerde, baş Tanrı olan hükümdar rakipsizdir. Roma Devletinde çok tanrılı düzenin yanında, Musevilik ve Hıristiyanlık olmak üzere iki monoteist din bulunmuştur. Bunlardan ilki ve eskisi Roma İmparatorluğunun sınıf düzenine göre kendisini ayarlamış ve ne devlete, ne de imparatora rakip olma niteliği taşımıştır. Sınıf düzeninin getirdiği sosyal adaletten yoksun yapıya karşı olan Hıristiyanlık yeni bir devlet dizgesi istemektedir. Sosyal adalet, Roma İmparatorluk döneminin dünya anlayışına ters gelmiştir. Halk, İmparator efendimiz (dominus noster) veya İmparator Tanrımız (Deus noster) anlayışı içerisindeydi. Hükümdarın emirlerine aykırı hareket eden suç ve günah işlemiştir. Sosyal adalet isteyen, monoteist din yandaşları cezalandırılmalıdır. Dini, ceza yoluyla devletten uzak tutmak da radikal lâikliğin değişik bir uygulamasıdır.

Roma'nın lâiklik uygulaması gerçekte, belli bir kesimin din özgürlüğünü tamamen engellemekte ve din düşmanlığı yapmaktadır. Lâikliğin din düşmanlığına yönelik uygulaması ve insanları dinlerini esas alarak sınıflandırması, lâiklik dizgesinin ilkelerine aykırıdır. Bu uygulamadan ders alınarak lâikliğin bölücü olmadığı ve devletin dinlere eşit uzaklıkta olduğu kuralları getirilmiştir.

Fransa salt lâikliği uygulama çabası gösteren ikinci örnektir. Din, dinî kurumlar (eğitim kurumları dahil), ibadethaneler, dini hukuk ile ibadet ve itikat usulleri (liturgie) devletin dışındadır. Fransa'da lâiklik uygulanmasını yaşama ilk geçiren üç yasa vardır: 4 Ağustos 1789 tarihli Abolition des droits féodaux (feodal hakların kaldırılması) veya l'Abolition des privilèges (ayrıcalıkların kaldırılması) olarak doktrinde ismi geçen yasası; 1 Ocak 1790 tarihli Domaine de l'Etat (devletin alanı veya kamu alanı) yasası; 3 Eylül 1791 tarihli Fransız Anayasasıdır. Yürürlükten kalkmış üç yasa hükümleri maddelere yollama yapılmadan özetlenebilir. Devletin "Culte" (dini) yoktur. "Culte" varlığını devletin denetimi altında korur. Dinî otorite devlet

otoritesini denetleyemez veya emri altına alamaz. Yalnız üç dinin katolik, protestan ve Musevi din adamlarının maaşını devlet öder (lâiklik ilkesine aykırıdır). Ülkedeki 17 Başpiskopos ve 66 piskopos halkın ibadet gereksinimi karşılar. Bunları Cumhurbaşkanı atar. Bu atamadan sonra Papa'dan görev yetki belgesini alırlar. Papa'nın yetki belgesi devlet konseyinin denetiminden geçtikten sonra yayınlanır (yöntem lâiklik ilkelerine aykırıdır). Düzenleme, İslâm'da bulunmayan ruhbanîyet merasiminin önemini azaltmıştır. Kilisenin evlendirme (nikâh kıyma) yetkisi kaldırılmıştır. Tüm kilise mallarına el konulmuştur. Tüm okullar, mezhep okulları dahil devletin malı (kamu malı)dır. Tüm okullarda din eğitimi yasaklanmıştır. Kamu (devlet) alanında dinî kural uygulaması kaldırılmış, fakat ruhban sınıfı kaldırılmamıştır. Dine karşı, tepkili olan Devrim, lâiklik kurumunun ilkelerini, Roma'da olduğu gibi amacından saptıran uygulamalara gitmiştir.

On yıl sonra 1801'de Napoleon Bonaparte Papa Pius VII ile bir konkordato imzalayarak kilise lehine kolaylıklar getirmiştir. Örneğin dinî evlenmeye izin verilmiş, din adamı gereksinimini karşılamak üzere mezhep okulları açılması veya kiliselere ödenek ayrılması gibi. 9 Aralık 1905 tarihli Séparation des Eglises et de l'Etat (din ve kiliselerin devletten ayrılması) yasası yürürlüğünü günümüze kadar, değişikliklere uğramasına rağmen sürdürmüştür. Yasadaki kiliseler kavramı cami gibi ibadethaneleri kapsamamakta, kilise olmayan sinagogu (havra'yı) içermektedir. 1906 yılında yasa değiştirilmiş ve kiliselerin sosyal alanda hizmet görmeleri yolu açılmış, başka bir değişiklikte kiliseye ödenek verme olanağı getirilmiş, daha yeni tarihli bir düzenleme ile okullarda türban yasağı konulmuştur. Fransa'daki salt lâiklik uygulaması ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

Tüm bu teorik yasal açıklamaları somutlaştırabilmek için, lâikliğin savunduğuna inanan Avrupa Parlamentosunun toplandığı şehirden bir örnek verilecektir. Alces bölgesinin başkenti Strasburg'da 40.000 kuzey Afrikalı Müslüman göçmen yaşar. 1801 tarihli Konkordato'nun, tüm Fransa'nın aksine halen yürürlükte olduğu bir istisnai şehirdir. Müslüman cemaati Konkordato hükümleri gereğince 2003 yılında imar izni istemi ile yetkili daireye başvurmuştur. Yerel yönetim izin vermek için Konkordato'da bulunmayan bir koşul getirmiştir. Çocuk terbiye ve yetiştirilmesinde daha saydam olmak, gençlerde suç işleme oranını düşürmekte ve türban sorununun çözümlemede yeterli çaba göstermek yükümlenmesi cemaatten istenmiştir. Ayrıca, minare yapımına izin verilmemiş, bu yoldan ezan sorunu da çözümlenmiştir. 1801 Konkordato'su yeni bir kilise inşa halinde, Devletin yapım giderinin yüzde onunu karşılamasını ve din adamının maaşını ödemesini öngörmektedir. Yerel idareye göre gerek Konkordato'da, gerek Fransız hukukunda cami, kilise kavramına dahil değildir. Fransa'da din adamlarının devletten maaş almaması ilkesine, Konkordato'nun getirdiği istisna uygulanmamıştır. Bu uygulama, Fransa'nın hararetle savunduğu

lâiklik kurumunun devlet dinlere eşit uzaklıkta olmalıdır ve insanlar eşittir, din bağımsızdır ilkelerine ters düşmektedir. Her yasanın ve hükmünün değişen yaşamın gereksinmelerine göre amaçsal (gayi) yoruma tâbi olduğu da hukukun en temel anlayışıdır. Fransa yerel idaresinin bu tutumunun temelinde yatan siyasi erek (hedef) Fransız/İslam sentezi yoluyla Fransız Müslümanlığına ulaşmak, yani tam entegrasyondur.

Salt lâiklik alanındaki önemli üçüncü uygulama Sovyetler Birliğinde, ideolojik nedenlerle görülmüştür. Ünlü düşünür Feuerbach'ın dine karşı olan eleştirilerini komünizmin kurucularından Marx, "Din halkın afyonudur" tümcesinde özetlemiştir. Din, sömürü düzeninin sürdürülebilmesi için yaratılmış bir aldatmacadır. Din, gerçekleri değil egemen sınıfın varlığını korumaya yarayan hurafeleri öğretmekte ve bunları ezberleterek bireyin usunu körletmektedir. Sovyetler Birliği, Roma örneğine uyan salt lâiklik anlayışını, din farkı gözetmeden, ölüm dışı cezalarla berkitmiştir. Dini devletten ve toplumdaki dışlarken ibadethaneleri kapatmış, din adamlarını da başka görevlere aktarmıştır. İdeolojik uygulama, Sovyetlerin peyki devletler arasında farklılıklar göstermiştir. İkinci dünya savaşından sonra, özellikle Asya'da ortaya çıkan komünist devletler, örneğin Kamboçya tarafından devlet ve toplum tamamen ateist hale getirilmiştir. Doğu Avrupa'daki Sovyet peyklerinin salt lâiklik uygulaması ateist uygulamadan uzaktır.

Sovyetlerin Doğu Avrupa'daki önemli peyklerinden Polonya, varlığını büyük ölçüde borçlu olduğu Roma Katolik Kilisesine bağlılığının gereklerini yerine getirmiştir. Polonya kiliseyi devlet bünyesinden ve kamu alanından, Stalin döneminde dahi tamamen çıkaramamış, toplumsal yaşamda din katolik liturgie'sine uygun olarak korunmuştur. Kamuya açık ayin yapılması halinde, kamu alanından sayılan kilisede katolik itikat kuralları aynen uygulanmıştır. Nüfusunun çoğunluğu protestan olan Alman Demokratik Cumhuriyetinde kilise, siyasi iktidarla uzlaşarak ve ödün vermek yoluyla varlığını sürdürmüştür.

Almanya'nın da salt lâiklikten kendisini kurtaramadığını 1933-1945 yılları arasındaki uygulama göstermektedir. Gerek Katolik, gerek Protestan kilisesi yeni iktidarla yasal durumlarını düzenleme çabasına girmişlerdir. Vatikan 1933 Konkordatosunu imzalamıştır. Din özgürlüğünün geçerli olduğu, varlığı kabul edilen din dersini kiliseye mensup din adamlarının vereceği, katolik kurum ve derneklerinin varlıklarını sürdürecekleri, bunların mülkiyet haklarının saklı kaldığı, kilisenin azınlık haklarının savunuculuğunu yapma yetkisine sahip olduğu ilkeleri getirilmiştir. Katolik işçilerin sendika kurma hakkı kabul olunmamıştır. Bu konuları düzenleyen hükümleri Naziler uygulamamıştır. Getirilen sınırlamalarla din dersi verilmesi olanaksız hal almıştır. Katolik papazları sindirme politikası, aleyhlerine açılan vergi yasası usulsüzlükleri veya kaçakçılığı davaları ile

sürdürülmüş ve yüzlerce din adamı tutuklanmıştır. Katolik kilisesi azınlıkların, özellikle Musevilerin haklarını koruyamamıştır. Katoliklere karşı salt lâiklik yöntemi, yasal zemine oturtulmadan fiilen 1945'e kadar uygulanmıştır.

Protestanların durumu daha da zor olmuştur. 1 Kasım 1933'de Protestanlar için Kilise yasası yapılmıştır. Yasa henüz tam uygulanmadan 1 Aralık 1933 tarihinde Partinin ve Devletin Birliğini Koruma Yasası çıkarılmıştır. Bu yasaya dayanarak dinî etkinlikler tamamen devletin ve iktidar partisinin denetimi altına alınmıştır. Dinin Musevilikten arınması ve Alman ırkının geleneklerine göre düzenlenmesi öngörülmüştür. Bu anlayışı, Hıristiyanlığın Hz.İsa'ya dayalı iman inanışını inkâr olduğunu savunarak protesto eden tüm din adamları tutuklanarak toplama kampına gönderilmiştir. Sovyetler Birliğinden farklı bu uygulama, dini afyon saymamakta ve dinin gereği olan Tanrıya, ahrete, günaha dayalı önermeleri değiştirmektedir. Din, ulusal tarihi verilere ve usun kurallarına dayanacak ve postulatlarla hurafelerden kurtarılacaktır. Salt lâiklik bir uygulama daha zenginleşmiş olmaktadır.

Salt lâiklik, devletin din adamı çalıştırmaması ilkesine zorunlu istisnayı, güçlkle onaylamıştır. İbadet yaptırmak amacı gütmeyen askere, tutukluya, hastaya psikolojik destek vermek ve ölüm halinde cenaze işlemlerini düzenlemek üzere hastanede, askeri birliklerde ve cezaevinde din adamı bulundurulması kabul edilmiştir. Kral, Kraliçe gibi hükümdarların kilisede taç giymesi veya ABD Başkanının göreve başlarken ettiği yemin lâik olmaktan uzaktır. Bunlar tarihi gelenek sayılmakta ve siyasal propaganda niteliğinden çok sembolik değeri olduğu gözönünde tutulmaktadır.

Devletin tamamen dinden arınmayacağı 1801 Napoleon Papa Konkordatosunda görülmüştür. Hastanelerde, cezaevlerinde ve savaş alanındaki askeri birliklerde, özellikle vefat halinde din adamına gerek olduğu kabul olunmuş ve maaşlı din adamı çalıştırılmıştır. Lâik AB ülkeleri getirilen istisnaları sınırlı tutma çabasıdır. Örneğin mezarlıklarda devletin din adamı çalıştırması, mezarlık kamu alanı sayıldığından lâikliğe aykırı olabilir.

Kural dışı din adamı çalıştırma ilkesi, derhal dinlerin devlet içine sızma çabalarını ve lâikliğin altını oyma gayretlerine yol açmıştır. İlk sorun, atanan din adamlarının psikolojik destek yerine ibadete yönelmeleridir. Bu olgu ibadethane gereğini beraberinde getirmiştir. Her hastaneye, cezaevine ve askeri birliğe ibadethane yapılmasını, batılı ülkeler lâikliğe aykırı bularak önlemiştir. Türk Devleti lâikliği koruyamamış ve hemen her hastanede veya askeri birlikte ibadethane açılmıştır. Kural dışılığının getirdiği ikinci sorun, lâiklik açısından hastane kavramının anlamı ve sınırından doğmuştur.

Sanatoryum, sağlık yurdu, huzur evini hastane, lâiklik açısından kapsamına sokulmak istemi AB ilkelerinde sonuçsuz kalmıştır. Semt dispenseri, poliklinik, sağlık ocağı gibi kurumlarda da din adamı çalıştırması istisnasını kabul eden her devlet lâiklikten biraz daha uzaklaşmış olacaktır.

Salt lâiklik, ya Roma İmparatorluğu ve Sovyetler Birliğinde olduğu gibi dine karşı durulmasına veya Fransa'da olduğu gibi dine ve kuruluşlarına karşı tepki duyulmasına yahut Almanya'nın ulusçu ideoloji doğrultusunda dini biçimlendirmesine yol açmıştır. Salt lâikliğin, daha yumuşak bir uygulamasını Atatürk, kendisine özgü bir yöntemle gerçekleştirmiştir. Dinin önerme ve varsayımlarına, kurumlarına dokunmadan ve dine karşı aşırı tepki duymadan sınırlı salt lâiklik ülkeye, adım adım getirilmek istenmiştir. Saltanat, dinî eğitim, şer'i mahkemeler, Fıkıh, örfü/saltanat hukuku, Arapça ezan kaldırılmış ve tekkeler, zaviyeler, türbeler kapatılmıştır. Atatürk'ün salt lâiklik uygulaması dinde dil devrimini tam gerçekleştirememiş ve din işlerinin yönetimini, Sünni/Hanefi mezhebine mensup Diyanet İşleri Başkanlığına bırakmıştır. Gerçekte, Şeyhülislâmlık isim değişikliği ve yetki sınırlaması ile korunmuştur. Onun, Padişahın işlemlerini meşrulaştırma yetkisi, Sadrazam düzeyinde saygınlığı ve kabineye dahil olabilmesi sona erdirilmiştir. Atatürk'ün sağlığında attığı salt lâiklik yönündeki adımlar, sonraki dönemlerde duraklamıştır. Sayılan salt lâiklik uygulamaları, monarşilerin ve dinlerin tepkisini çekmiştir.

2. GÖRECELİ LÂİKLİK (Nispî Lâiklik-Sekülerizm-Sekülerizm)

Salt lâikliğe istisnalar getiren veya ibadetevi bulunan yahut resmî okullarda din eğitimi veren devlet göreceli lâiktir. Din lehine istisnalar getirilerek salt lâikliğin uygulama alanı daraltılmak istenmiştir. Polonya gibi varlığı Roma Katolik Kilisesi ile sıkı ilişkisi olan bir devletin salt lâik olması çok güçtür. Aynı biçimde, Yunanistan, Portekiz, İspanya'nın da göreceli lâikliği yeğleyecekleri bir gerçektir.

İlk kural dışı hal, Almanya'nın salt lâik sayılmasını engelleyen devlet okullarında din dersi verilmesidir. Almanya, resmî okullarda din dersi verilmesi dışında kalan, salt lâikliğin tüm koşullarını yerine getirmektedir. Fransa okullarda din dersini yadsımakta, Almanya, Anayasa hükmüyle devlet okullarında ihtiyari din dersine yer vermektedir. Fransa'nın tutumu salt lâiklik kuramı açısından olumludur.

Okullarda din dersi verilmesini kabul halinde yeni sorunlar ortaya çıkmaktadır. İlk nokta dersin ismi konusunda olup, henüz oybirliği sağlanamamıştır. İkinci nokta, dersin içeriğinin kesinlikle belli bir dinin veya mezhebin öğretilmesini amaçlamamasıdır. Ders genel din teorileri ve felsefî görüşleri içermelidir. En uçtaki fikir, AB'nin ve dünyanın ortak etik değerlerini objektif olarak öğretmenin lâikliğin temel ilkelerine uygun olduğudur. Ders tüm dinlere eşit uzaklıkta olduğu halde bir yarar sağlar.

Aksi yönde düşünerek, dersin AB ülkelerinin ortak dini olan Hıristiyanlığın tarihi ve etik değerlerinin diğer dinlerle karşılaştırmalı olarak okutulması fikri Türkiye'yi zora sokar. AB üyesi Türkiye ayet ezberleten ve ortak Avrupa uygarlığının gelişmesine yardımcı olmayan din dersine veda edecektir. En azından, İslâm'ın uygarlık yolunda kat ettiği mesafeyi ve Avrupa uygarlığına katkılarını ve Türkiye'nin İslâm dünyası içerisindeki yeri, din alanındaki felsefi görüşler ve pozitivistlerin din hakkındaki eleştirileri somut bilgilere dayanılarak, bilimsel tabana oturtularak okutulmalıdır. Bilinmesi gerekir ki, eğitim alanında büyük deneyim sahibi bir Papalıkla, AB üyesi Türkiye'nin din dersi yarışmak durumundadır.

Salt lâiklik açısından Kuran Kursları ve İncil Kursları tamamen yasaklanmalıdır. Alman Demokratik Cumhuriyeti bu yasağa uymuş ve dinî niteliği olmayan gençliği kutsamayı (Jugend Weihe'yi) getirmiştir. 13-15 yaşları arasındaki gençlere devlet, Hıristiyanlık inancını değil ülke birliği ve ahlâk konularını öğretmiş ve kurs bitiminde törenle gençlere kutsama belgesini vermiştir. Bu işlem, ismine rağmen dinî anlamda vaftiz değildir.

Roma Katolik ve Protestan Kilisesi, gençlik kutsaması uygulamasını yadsımışlar ve berkitme vaftizi (Confirmation, Communion, Konfirmation) için İncil kursları istisnasında diretmışlerdir. Kurslar, gençlere Hıristiyanlığın genel esaslarını ve dinî inancı öğretmektedir. Birey, bebekliği sırasında yapılan ilk vaftizi, geçliğinin başlangıcında berkitmekte, yinelemekte veya tazelemektedir. Öğretim ulusal dinde yapılmakta ve metin ezberletilmesini içermemektedir. Kurs sonunda törenle mezunlara vaftiz belgeleri verilmektedir.

Berkitme vaftizi İncil Kursları dışında, genel nitelikte ve kamuya açık kurslar veya İncil dersleri (Bibelstunde) vardır. Kurslarda yabancı dildeki kutsal kitabın okutulması öğretilmemekte ve katılanlara bir kurs bitirme belgesi verilmemektedir. İncil derslerinin düzeyi, Hıristiyanlığın genel ilkelerini, İncil'i ve onun dilini bilenlere göre ayarlanmıştır. Nitelendirme yapılmadan İncil Kursu denildiğinde, genel olarak berkitme vaftizi için gerekli İncil kursları anlaşılır.

Müslümanlıkta ilk vaftiz, berkitme vaftizi yoktur. Genel nitelikteki İncil Kursları veya İncil Dersleri camilerdeki vaazlarla karşılaştırılabilir. Türkiye'de Kuran Kursları devlet veya özel kuruluşlar tarafından, konuya ilişkin yönetmeliğe göre düzenlenmektedir. Kurslarda ağırlıklı olarak Kuranın kıraatı ve bununla uyumlu olarak Sünni/Hanefi mezhebinin ilkeleri öğretilmektedir. Kuran Kursları ve sonra yapılan diploma töreni, ister istemez kiliselerde yapılan berkitilmiş vaftizin İncil kurslarını hatırlatmaktadır.

Kuran Kurslarına katılma yaşı da, lâikliğin ilgilendiği pedagojik bir sorundur. Roma Katolik Kilisesi 8 (istisnaen 7) yaşındaki, Protestan Kilisesi

13-15 yaşlarındaki çocukları vaftiz kurslarına almaktadır. Katolik kilisesinin 8 yaş uygulaması günümüz eğitim anlayışı ile bağdaşmamaktadır. Pediatriğin bilimsel verilerine dayanmadan 12 yaşın altındaki çocuklara Kuran kursu verilmesi, lâiklik engeli ile karşılaşmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığının görev ve yetkilerini düzenleyen yasa, Kuran Kursları yönetmeliği ve din ile ilgili mevzuat lâiklik ilkelerine dayanılarak yeniden ele alınmalıdır.

Salt lâiklik, medyanın veya sinemanın dinî yayınlar için kullanılmasına ve TV'deki açık öğretimde din dersi verilmesine karşıdır. Göreceli lâiklik, bu halde de istisna yanlısıdır. Abartılı olmayan, dinî propaganda niteliği taşımayan, beş on dakikalık, kısa süreli bilgilendirici ve aydınlatıcı yayınlar din özgürlüğüne girer. Medyanın getirilen istisnayı özenle uygulamadığı ve medyayı denetlemekle görevli kurumların suiistimallere göz yumdukları bir gerçektir. Papa'nın göreve başlaması törenini veya cenaze törenini haber sınırlarını aşarak saatlerce yayınlamak, en azından Anayasa'daki lâiklik ilkesine aykırı bir dinî propaganda olduğundan cezai soruşturmayı gerektirir. Hıristiyan devlet TV'si, Konkordato veya diğer bir yasa hükmüne dayanarak yayın yapabilir. Bir diğer örnek de, bir şiir olan Mevlid-i Şerif'in TV'den naklen yayınıdır. Kur'an-ı Kerim ve ilâhi okunmadan yapılan yayın lâiklik kurallarına aykırı değildir. Kur'an-ı Kerim ve ilâhi okuyarak yapılan yayınların, göreceli lâiklik anlayışına uygunluğu tartışılabilir. AB üyesi Türkiye'nin TV'leri her Arapça yayın halinde Türkçe altlıkla tercüme sunmaları düşünülebilir bir yoldur. Burada 1930'lu yıllar, yani Atatürk dönemi lâiklik uygulamasını hatırlamak gerekir. O dönemde sinemalarda ithal Arap filmleri gösterilir idi. Filmde yer alan Arapça şarkıların da Türkçeleştirilmesi lâiklik gereği zorunlu idi. Atatürk'ün lâiklik anlayışına ve dil devrimi ve birliği ilkesinin korunmasına ilişkin ilginç bir örnektir.

Salt lâiklik, kamu alanına giren taşınır ve taşınmaz mallarda (vakıflar dahil), hizmet ve etkinliklerde lâikliğin istisnasız uygulanmasından yanadır. Salt lâiklik, dinî kurumların sosyal amaçlı etkinliklerinin ve hayır işlerinin dinî propaganda ve ticari sömürü biçimini almasına karşıdır. Göreceli lâiklik, dinlerin sosyal ve hayır etkinliklerine, ticari işletmeler dahil, sınırlı izin verilmesinden yanadır. Göreceli lâiklik, dinlerin sosyal yardımlaşma ve hayır işlerini bahane ederek bir yandan ticaret, diğer yandan dinî propaganda yapmasını önlemede zorlanmaktadır. Göreceli lâikliğin getirdiği her istisnayı dinler kendi lehlerine, siyasi iktidarın da yardımı ile genişletmektedir.

İslâmiyet, sosyal alanda, kilise kadar etkin değildir. Şeriatın getirdiği düzen, bizatihi özgürlükçü, insancıl, sosyal ve sınıfsızdır. Özgürlükçü, insancıl, sosyal ve sınıfsız toplum, Hıristiyanlığın yapay çabalarına özenmek yerine, Allah'ın şeriatını tam uygulamakla gerçekleşir. Somut önerilerden ve

uygulamalardan uzak varsayımlarla bir yere varılamayacağı açıktır. Günümüzde din bireyin tinsel olduğu kadar nesnel gereksinmelerine de yönelmelidir.

Konuyla ilgili bir örnek Türk Diyanet Vakfı (Diyanet Holding) dir. Vakfın kuruluş senedine göre, İslâm dinini gerçek hüviyeti ile tanıtmak, toplumu din konusunda aydınlatmak, cami yapmak, sosyal ve yardım hizmeti geliştirmek vakfın amaçlarıdır. Vakfın amacı, tüm İslâmı değil, yalnızca Sünni/Hanefi mezhebinin hüviyetini anlatmak olmalıdır. Toplumu dinî konularda aydınlatmak ise, kolaylıkla dinî propagandaya, yani bir tür misyonerliğe dönüşebilir. Dinî duyguları istismar ederek yardım toplamak veya ticaret yapmak tehlikesi vardır.

Salt lâikliğe göre, ibadetin ibadetevinin dışına taşması dinî propaganda sayılmalı ve önlenmelidir. Göreceli lâikliğe göre, ibâdetin kilisedeki yer yetersizliği nedeniyle sokağa taşması ve dışarıda kalanların ibadetini kolaylaştırmak için sokağa ekran konulması, dinî propaganda amacı gütmendiğinden ve istisnaen çevreyi rahatsız ettiğinden lâikliğe aykırı değildir. Aynı sonuç, Cuma ve bayram namazında sokağa taşan cemaate de uygulanmalıdır. Göreceli lâiklik, toplumsal yaşama giren konularda dine, salt lâiklikten farklı olarak erkinlik tanıma çabalarının, bağnaz kesim tarafından yozlaştırıldığı bilinci içerisindedir. Göreceli lâiklik, tüm dünyada bağnaz kesimin aşırılıkları ile uğraşmak zorundadır. Örneğin cenaze töreni, yortu geçit töreni gibi konularda günümüzde lâiklikten doğan bir sınırlandırma getirilmemektedir. Getirilen istisna derhal amacından saptırılmaktadır. Tekbir getirerek sokaklarda cenaze taşıma lâikliğe aykırı olduğu gibi gürültüye yol açtığından çevreyi koruma kuramına da uymaz. Bu gibi uygulamaların AB ortak lâiklik anlayışının içerisinde yer almayacağı açıktır. Buna karşılık Ramazan ayında minareler arasına Türkçe mahya asmanın din propagandası olmadığına, yalnızca müminlerin sevincini gösteren sembol sayılabilir. Ancak, AB ülkelerinde mahya asma lâiklik engeline takılacaktır. AB'nin lâiklik kodeksi ile uyumlu yaşama ulaşabilmesi için Türkiye'nin geçerli şeriat anlayışını değiştirmesi gereği zamanla ortaya çıkabilir.

3. LÂİK DİNDARLIK

Varlığını sürdürmek isteyen hiçbir din, usun üstünlüğünü ve dünyada gerçekleşen gelişmeleri görmezlikten gelemez. Çağın gerçeklerinin getirdiği sorunlardan ve değişikliklerden doğan gereksinmelere din yanıt bulmak, yöntem geliştirmek ve gerekirse yeni ibadet kuralları oluşturmakla yükümlüdür. Allah'ın kelâmı ilkesine dayanarak din (geniş anlamda), kitap, kural, kurum ve yöntemlerinin sonsuza dek değişmezliğini kabul etmek günümüzün somut bilimsel gerçekleriyle bağdaşmaz. Dünyamız on milyar yıllık ömrünün henüz yarısını yaşamıştır. Monoteist dinlerin 2-3 bin yıllık

varlıklarını beş milyar yıl daha sürdürebilmeleri, ancak değişimleri ve daha bilimsel olmaları ile sağlanabilir.

Dinlerin Tanrıya ulaşma yöntemi değişmek durumundadır. Tanrı göklerde değil uzayın derinliklerindedir. Ona ulaşmak için bir insanın ömrünün yetmeyeceği ise bilimsel bir gerçektir. Dünyayı ve daha doğrusu tüm evreni yöneten güç bilimsel çalışmalar sonunda bulunabilir. Hesaplanan beş milyar yıllık dünya yaşamının sorunlarını kucaklayacak çözümler getiremeyen dinler çökme tehdidi ile karşı karşıyadır.

ABD’de görülen Hıristiyan dininin rönesansı gerçekte, var olan liturgie’yi kurtarmaya değil, Hıristiyanlığı 5 milyar yıl daha yaşatabilmenin yollarını aramaya yönelik bir denemedir. ABD teologları, en azından kendi ülkelerinde ateist bir dönemin başlaması tehdidini karşılamak istegindedir. 1980’li yıllardan beri gösterilen bu çaba, dinde çoğulcu olmanın zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Çoğulculuktan amaç mezhep sayısını arttırmak değildir. Devlet her dine eşit uzaklıkta olmalı ve her din, monoteist olmayanlar dahil, kendisini ve ilkelerini, azınlıkta dahi olsa insanlara sunabilmelidir. Burada lâikliğin çoğulculuk anlayışı gücünü göstermektedir.

Din alanında çoğulculuk, bireye dinini serbest seçme olanağını getirecek ve gerçek din özgürlüğünü yaratacaktır. Buna göre, ABD vatandaşı ve ana babası Hıristiyan olan bir genç, toplum tarafından dışlanmadan Budist olabilecek veya din değiştirmeden Budizmin bazı ilkelerini Hıristiyanlıkla bağdaştırarak ibadetine katabilecektir. Bir felsefi okulun veya düşünürün dinî görüşlerini de, ibadete katma önerisinde bulunma hakkı bireye tanınmalıdır. Bugün işleyen sistemde birey, istencine bakılmadan doğumla birlikte Hıristiyan veya Müslüman sayılmakta ve bunların ibadet kurallarına uymak durumunda bırakılmaktadır. Budist olan ABD’li genç Hıristiyan dininin kendisine göre iyi olduğuna inandığı yöntemi ve kurallarını seçtiği yeni dinde de uygulayabilmeli, ona katabilmelidir. Bu yoldan birey dine değil, din bireye uydurulmaktadır. Cemaat halinde yapılan ibadetin kuralları da (şariat dahil) değişmek zorundadır.

Din, bireyin kendisini ifade ettiği ve sorunlarına çözüm aradığı ve psikolojik sıkıntılarını anlatabildiği, fiilen katkıda bulunabildiği bir kurum olmaktadır. Din adamı Kutsal Kitap kadar psikoloji de bilmelidir. Müziğin dindeki yeri insanın kendisini ifade edebileceği biçim ve genişlikte olmalıdır. Kilisenin alıştığı barok müzik veya ilâhiler müziği yerine bireyin gönlünce katılmasına olanak getiren çağdaş müziğe yer verilmelidir. Din, ahretle veya cennetle değil yaşayan insan ile ilgilenmelidir. Din bilginleri ibadetin biçim ve yöntemini saptama tekeli kaybedeceklerdir. Din adamı ve alışılmış kural ve yöntemler, bireyin gerisindedir (the invisible religion). Lâik dindarlık (säkulare religiosität) din adamının durumunu sınırlamakta, fakat yeni bir görev, bireye psikolojik destek, yükleyerek genişletmektedir.

Lâiklik de alanını genişletmekte ve dinin devlet işlerinden ayrılması görevi yanında psikolojik desteğin yeni bir din propagandası aracı olmasını önleme ödevini yüklenmektedir.

Lâik dindarlık insan psikolojisinin, katılımcılığın ve çoğulculuğun önemini ortaya koymakta, dinde aydınlanma ise insan usunu ve zihninin değerini vurgulamaktadır. Dinde aydınlanmanın, lâik dindarlığın önerilerinin doğru yönlere yararlanacağı bir gerçektir. Din alanında katılımcılık anlayışı işlev kazanmaktadır. İman eden, ibadete kendi anlayışını katma olanağını elde etmektedir. Lâik dindarlığın etkisi günümüzde kilise müziğinin çağdaş müziğe yönelmesi ve kiliselerde konser verilmesi veya resim sergisi açılması gibi kültürel etkinlikleri de getirmiştir. Bu gelişmeler karşısında İslâm'ın, özellikle ülkemizde ne yolda bir tutum takınacağı belirsizdir.

Camilerin kültürel etkinliklere açılması hayal edilebilir. Çalgı ile birlikte şarkıyı (gına'yı) haram kabul eden bir şeriat karşısında caminin kültürel etkinliklere açılacağını düşünmek zordur. Camide bir resim sergisi ise daha uzak bir olasılıktır. Günün birinde Türkiye'de de lâiklik, camilerin kültüre açılması düzeyine ulaşacaktır.

VII. TÜRKİYE'DE LÂİKLİĞİN EVRELERİ

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın başından itibaren çağdaşlaşma zorunluluğunu kavramış, fakat gereğini bir türlü yapamamıştır. 1876 yılı Kanun-î Esasi'si md. 2 "Devleti Osmaniye'nin dini İslâmdır" hükmü ile Fransız Devriminin gerisinde kalmış ve devletin çağdaşlaşmadan uzak olduğunu ortaya koymuştur. 85 sayı ve 20 Ocak 1337 (1921) tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Türkiye Devletinin dini âkidesi hakkında hüküm getirmemesi, daha o dönemde Atatürk'ün lâik devlet düzenini düşündüğünün işareti olarak görülebilir. 29 Ekim 1339 (1923) tarihinde Kanunu Esasi değiştirilmiş ve devletin dininin İslâm olduğu hükme bağlanmıştır. 491 sayı ve 20 Nisan 1340 tarihli Cumhuriyet döneminin Kanunu Esasi'si Türkiye Devletinin dininin İslâm olduğu hükmünü getirmiştir. Bu hüküm 1222 sayılı ve 10 Nisan 1928 tarihli yasa ile değiştirilmiş ve Türkiye Devletinin dininin İslâm olduğu yönündeki hüküm, aynen 1921 Anayasasının ilk metninde olduğu gibi metinden düşürülmüştür. Türkiye Devleti 10 Nisan 1928'den 5 Şubat 1937'ye kadar Anayasaya göre ne Müslüman, ne de lâiktir. 3115 sayı ve 5.2.1937 tarihli Anayasa değişikliği ile Türkiye Devleti lâiklik kurumunu yasal kılmıştır. Bu tarihi akış, lâikliğin zorlu dönemlerden sonra Anayasa'ya girdiği sanısına işaret eder.

Türk Devleti, 5 Şubat 1937'den önce ilk devrim yasaları olan 3 Mart 1340 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat, Hilâfetin İlgası ve Şer'îye Vekâletinin İlgası konularında çıkarılan üç yasa ile bir günde lâik düzene geçişin ilk adımını atmıştır. Üç yasanın getirdiği önemli değişiklikler şöylece

özetlenebilir: Önce, Şer'îye Bakanlığı adını almış olan Şeyh-ül-İslamlık sona erdirilmiş, sonra ülkenin tüm resmî okulları (medrese dahil, derecelerine bakılmaksızın) Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış, ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı, kendisine bağlı tüm okullar kapatılarak kurulmuş ve nihayet şer'îye mahkemeleri de kaldırılmıştır.

Anayasaya lâiklik ilkesini getirilmeden, yani 1937'den önce, belirtilen üç yasa dışında gerekli olan devrim yasaları çıkarılmış ve devlet kısmen lâik yapıya kavuşturulmuştur. Yürürlükteki Kanunî Esasi'nin 10 Nisan 1928 tarihine kadar geçerli olan ve devletin dininin İslâm olduğunu hükme bağlayan düzenlemesine rağmen 17 Şubat 1925, 30 Kasım 1925 ve 17 Şubat 1926 tarihli yasal düzenlemeler ve yapılanmalar lâikliğin Cumhuriyetin ögesi haline getirmiştir (Bkz. Anayasa md.174). Önemli bir yasa da, 13 Aralık 1925 tarihinde yürürlüğe giren Tekke ve Zaviyelerin Türbedarlıklarla Birtakım Unvanların Yasaklanmasına ve Kaldırılmasına İlişkin yasadır.

Atatürk, lâiklik ilkesinin çağdaşlaşmanın olmazsa olmazı olduğuna karar verdiği anda türler arasında yapılacak seçim sorunu ortaya çıkmıştır. Uzun yerleşme ve gelişme sürecini gerektiren göreceli lâiklik, Türkiye Devletinin kaybedecek zamanı olmadığından duruma uygun değildir. Fransız Devriminin de gösterdiği üzere, olağanüstü hallerde salt lâiklik uygulanmalıdır. Sovyetler Birliğinin deneyimi de bu görüşü desteklemiştir. Atatürk, Fransız örneğinden esinlenerek hümanist lâikliğin, ilk sayfalardan başlayarak belirtilen tüm ilke ve kurallarını uygulamaya çalışmıştır. Atatürk'ün ölümünden sonra İnönü döneminde de çağdaşlaştırma çabaları, aynı hızla olmasa da durmamış ve bu cümleden olmak üzere 1924 Kanunu Esasi'si 4695 sayılı ve 10 Ocak 1945 tarihli yasa ile, dil devrimi ilkelerine uygun olarak hazırlanmış metin Anayasa başlığı ile yürürlüğe girmiştir. Burada sözü edilen dil devrimi, Türkçenin yabancı dillerden arındırılması, ulusal dilin geliştirilmesidir. Dinde dil devrimi ise, ibadetin ülkedeki resmî dil üzerinden yapılmasıdır. Uygulanan salt lâikliğe, varlıkları kabul edilemeyecek dört istisna getirilmiştir: Diyanet İşleri Başkanlığı devlet dairesi yapılmış, din adamlarının maaşları bütçeden ödenmiş, dinde dil devrimi yapılmamış ve dinî tatiller resmî tatillerin arasına alınmıştır. Salt lâikliğe aykırı dört istisna varlıklarını halen sürdürmektedir.

16 Ocak 1949'da kurulan yeni hükümetin uygulamalarıyla birlikte Türkiye salt lâiklikten ayrılmış, göreceli lâikliğin uygulamaya başlamıştır. İlkokullara ihtiyari din dersi konulmuş, din adamı gereksinimini karşılamak üzere İmam Hatip kursları açılmış, İlahiyat Fakültesi kurulmuştur. 3 Mart 1950'de daha önce sözü edilmiş olan 13 Aralık 1925 tarihli yasaya bir fıkra eklenerek türbeler açılmıştır. 14 Mayıs 1950 seçimleri ile birlikte Türkiye lâiklikten, kötümser sayılabilecek bir yorumla, Atatürk'ten ve onun ilkelerinden uzaklaşmış ve zamanla Türkiye göreceli lâiklik ilkesini dahi

korumada zorlanmıştır. Camilerde iş görenlerin (hademe-i hayratın) özlük işleri dahi siyasi partilerin ve hükümetin önemli işleri arasına girmiştir. Lâikliğin temel öğelerinden olan harf ve dil devrimine karşı duyulan olumsuzluğun ilk örneklerinden birisi 5997 sayı ve 24 Aralık 1952 tarihli yasa ile 10 Ocak 1945 tarihli Anayasa metninin yürürlükten kaldırılıp yerine 1924 tarihli Kanunu Esasi metninin konulmasıdır. Bu uygulama, lâikliğin temel öğelerinden olan ve tüm AB üyesi ülkelerin benimseyip uyguladıkları hümanist dil devrimiyle bağdaşmamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti 3 yıl (1949-1952) gibi kısa bir sürede, Atatürk'e ağıtlar yakmasına karşın dinî İslâm'a doğru yönelen bir devlet olmuştur. Anayasanın lâiklik ilkesi fiilen, kurumun ilkeleri doğrultusunda işlememiş ve geliştirilememiştir.

1961 Anayasası da, çabalara rağmen, Atatürk'ü aşan lâik devletin yolunu açamamıştır. 1982 Anayasası md. 2 ve 24 hükümleri ise, ülkede lâikliğin Atatürk dönemindeki düzeye ulaştırılmasına yarayacak tek hüküm getirmemiştir. Aksine, md. 24/ 3 ile din öğretimini ilk ve orta öğretimde zorunlu ders sayarak Atatürkçü anlayıştan ayrılmıştır. Anayasa, 1961'den farklı olarak Diyanet İşleri Başkanlığının görevini lâiklik ilkesi doğrultusunda yerine getirmesini öngörmüştür. Varlığı lâikliğe aykırı, dinî konularda tarafsız olmayan, Sünni/İslâm'a göre hareket etmek durumunda olan bir kurumun, lâikliğe uygun çalışması çok güç, belki de olanaksızdır. 1982 Anayasası md. 136 hükmünü, Başkanlığın siyasi partilere eşit uzaklıkta olması biçiminde anlamak gerekir. Lâikliğin temeli devletin ve organlarının dinlere, siyasi partilere değil, ayırım yapmaksızın eşit uzaklıkta olmasıdır.

Uyumsuzluk, lâikliğe kapsamında olmayan bir ödevin yüklenmiş olmasıdır. Dinî veya dinin kapsamına giren hususları sömüren bir siyasi partinin, şans eşitliği kuralına aykırı olarak iktidara gelmesini önleme ödevinin lâikliğe yüklenmesi doğru sayılamaz. Hıristiyan demokrat partilerin dinî konuları işleyerek iktidar olmalarını önlemenin lâikliğin ödevi olduğunu bir an varsayalım. Böyle bir varsayımı Danimarka, Avusturya, Almanya gibi ülkelerin hiçbirine kabul ettiremezsiniz. Bir partinin dinî konuları işleyerek iktidara gelmesi demokrasinizin işlemediğinin işaretidir. Seçmeninizin oyunu, dinî veya ideolojik etkilerden uzak, usuyla ve mantığıyla verecek düzeyde olmadığını gösterir. Seçmenin bu zaafını lâiklik gideremez, gidermek ödevi de yoktur.

648 sayılı ve 13 Temmuz 1965 tarihli Siyasi Partiler yasasının "Lâik Devlet Niteliğinin ve Atatürk Devrimciliğinin Korunması" başlığını taşıyan ve sekiz maddeden oluşan (91-99) hükümleri örnek olarak gösterilecektir. Maddelere göre, halifeliğin kurulmasını öngörmek, din ve din duygularını kötüye kullanmak, din veya mezhep veya tarikat adına veya esasına dayanmak, siyasi nitelikte dinî tören düzenlemek, Atatürk devrimlerine uymamak üzere kurulan veya etkinlikte bulunan siyasi partiler devletin lâik

niteliğini bozmuş olurlar. Siyasi partilerin, iktidara gelmek için dini siyasete alet etmeleri devletin lâik niteliğini bozmaz. Yollamada bulunulan Atatürk'ün Devrim yasalarını, 1353 sayılı ve 1 Kasım 1928 tarihli yasa hariç, getirilen kural dışı (istisnai) düzenlemelerle içleri kısmen boşaltılmış olduğundan lâik niteliklerini bir ölçüde yitirmişlerdir.

Ülkemizin olumlu lâiklik süreci üç ayrı aşamada düşünülebilir. Birinci aşama, 1924-1949 yılları arasında batı demokrasilerine uygun olarak ülkede salt lâiklik denemesi, ikinci aşama 1949-1980 yılları arası göreceli lâiklik süreci, üçüncü aşama 1980'de başlayarak günümüze kadar süren din eğilimli göreceli lâik düzenidir. Tüm dönemlerin ortak özelliği, Devletin dinden tamamen arındırılmadığı ve dönemden döneme, artan düzeyde din lehine istisnalar getirilerek salt lâiklikten uzaklaşmış olmasıdır. 1924-1934 yılları arasındaki lâik atılım, tamamlanmadan her geçen gün etkinliğinden ve hızından kaybetmektedir. Devlet, din ve hanedan üçlüsünden, hanedanlık tamamen kaldırılmış, teokratik devletin yerini lâik devlet almıştır. Günümüzde din, devlet ve özellikle eğitim içerisindeki yerini, Osmanlı'nın meşrutiyet dönemindeki uygulamasını andırır biçimde korumaktadır.

Salt lâiklik ölçütlerine göre, XXI. yy. başında Türkiye lâik bir devlet değildir. Türkiye, din lehine olan istisnaları ve dinin devlet içindeki etkinliğini azaltması halinde gerçek anlamda göreceli lâikliğe ulaşabilir.

Günümüze kadar geçen son 55 yıllık dönemin lâiklikle bağdaşmayan tüm uygulamalarını tek tek göstermek inceleme konumuzun dışında kaldığından, yalnızca önemli aykırılıklar sıralanacaktır. Bu örnekler, 1924-1949 lâiklik uygulaması ile günümüz uygulaması arasındaki farkları da açığa çıkarmaktadır.

Resmî binalarda ibadethane açılmaması, devleti dinden arındırmanın gereğidir. Günümüzde, Millet Meclisi dahil resmî binalarda ibadethane açılmıştır.

- Devletin dinden arındırılması ve dinlere eşit uzaklıkta olması ilkeleri gereği, hiçbir din adamı sıfatı ne olursa olsun devlet memuru olamamalı ve devlet bütçesinden maaş ve ücret almamalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığının genel idare içerisinde yer alması kurala aykırıdır. Cezaevi, hastane ve askeri birlik istisnaları saklıdır.

- Okullarda, açık öğretim dahil din dersi verilmemelidir. Türkiye'de 1949'dan beri resmî okullarda din dersi verilmesi kuraldır. Okullarda din dersi adı altında, bir din veya mezhebin ibadet ve itikat kuralları öğretilmemeli ve ezberletilmemelidir. Ülkede din dersi adı altında Sünni/Hanefi mezhebi usulleri öğretilir.

- Diyanet İşleri Başkanlığınca Kuran Kursları açılması, devletin din eğitimi vermesi lâik devlet ilkesine uymaz.

- Devlet, her halde ve her zaman, dinde dil devrimine uymalıdır. Dinde dil devrimi konusundaki ilk adım sayılan Türkçe ezan kaldırılmıştır.

- Lâik devlet din adamı yetiştirmek üzere okul açamaz. Ülkede, devletin İmam Hatip liseleri vardır. Bu ilke açısından İlahiyat Fakültelerinin durumu tartışmalıdır.

- Kamusal alanda dinî simgeler ve giysiler kullanılamaz.

VIII. GÜNÜMÜZ TÜRK DEVLETİ LÂİKLİK ANLAYIŞI

AB tüzel kişiliğinin din ve din kurumları ile lâiklik alanında bir sorunu yoktur. Birliğe üye devletler mevzuatı dinle devlet arasındaki ilişkiyi düzenlemektedir. AB Anayasa taslağı ortak uygarlıktan söz ederken, o uygarlığın oluşturduğu lâiklik kuramına yollamada bulunmaktadır. Ortak uygarlıktan güdek, Batı Avrupa'da gelişmiş olan Hıristiyanlık uygarlığı olduğu açıktır.

Ortak Hıristiyan uygarlığının en başta gelen kurumlarından birisi Roma Katolik kilisesidir. Kilise değişik ulusları din şemsiyesi altında birleştirmiştir.

Papa, Roma Kilisesinin ruhani başkanı, dünyada başka hiçbir din adamına gösterilmeyen saygınlığa sahiptir. Lâiklik, Papa'nın ve Roma Kilisesinin gücüne karşı devletin direnişinin ortaya çıkardığı bir kurumdur. Direnişlere ve ayrılıklara rağmen Roma Katolik Kilisesi ve Papa batı uygarlığının simgesi olma özeliğini kaybetmemişlerdir. Bir yanda Vatikan'ın dinî otoritesi, diğer yanda Rönesans hümanizmin ve aydınlanmanın yarattığı lâik birikim Avrupa Anayasası girişinde belirten ortak uygarlığın ve lâikliğin dayanağıdır.

İslâmiyetin, değişik ulusları bir araya getiren ve onların ortak ibadet yöntemini düzenleyen, Papa'ya benzer bir ruhani lideri yoktur. İslâm ülkeleri arasında siyasi rekabetin yanında, dinî liderlik rekabeti de vardır. Bu rekabet ortak bir İslâm uygarlığı yaratılmasındaki engellerin başında gelir. Rekabet, İslâm uygarlığının çekirdeğini oluşturması gereken Arap ülkeleri arasında da sürüp gitmektedir. Sonuçta, her Müslüman devlet kendi teokratik sayılabilecek şer'i düzenine ve hatta Mushaf'ına sahiptir. Müslüman ülkeler arasında Türkiye, Cumhuriyetin kurucusu Atatürk'ün çabası ile lâikliği kabul etmiş ve çağdaş lâik bir Müslüman devlet yaratmak yolunu tutmuştur. Lâiklik alanında deneyimi ve birikimi olmayan Türkiye, din ile devlet arasındaki sınırı belirleyen düzenlemeleri oluşturma çabasıdadır. Bu çabanın, istikrar üzere olmadığını ve dizgeden yoksun olduğunu 1924-2005 yılları arasındaki lâiklik uygulamaları göstermektedir. Türkiye lâikliğinin dizge noksanı ve bunun nedenleri aşağıda incelenecektir.

1. Türkiye'nin Devlet camii vardır.

Alman Anayasasının 137 nci maddesine göre, devlet kilisesi yoktur. Bu hüküm devletin federal yapısı, nüfusunun eşit sayılabilecek ağırlıkta katolik ve protestandan oluşması, katolik kilisesinin ve komşu kraliyetlerin lâiklik ilkesinden hoşlanmamaları ve nihayet lâiklik kavramının tartışmalı yönlerinin bulunması, yasakoyucunun “devlet kilisesi bulunmaz” hükmünü getirmesine yol açmıştır.

Hüküm gerçekte çok sıradan iki şeyi belirtmektedir. Önce, devlet kilise hizmeti, yani din hizmeti veremez, fakat kamu hizmeti verir. Sonra, kilise din hizmeti verir, fakat kamu hizmeti veremez. Devlet erki ile din erki birbirinden ayrıdır. Kamu hizmetine giren konular devletin görev ve yetkisi dahilindedir. Devlet, Kilisenin erkini kullanıp din işlerini düzenleme yetkisine sahip değildir.

Bu hükümle, lâikliğin iki ana ögesi ortaya konulmuştur. Lâik Alman devleti bütün din ve mezheplere eşit uzaklıktadır. Sonra, lâik devletin din işlerini yürütmek üzere örgüt kurmak, din görevlisi atamak görev ve yetkisi yoktur. Diyanet İşleri Başkanlıklarını, devlet değil cemaatler kendileri kurmalıdır. Ülke, Almanya'da olduğu gibi, gerekirse iki ayrı mezhepten iki ayrı dinî, yönetsel, parasal özerkliği bulunan tüzel kişiye sahip olabilir. Devleti dinden ve onun parasal yükünden adım adım arındırmak çağdaş olmanın gereğidir. Alman Anayasasının, lâikliğin ilkelerine uygun tutumunu Türk devleti başından beri görmezlikten gelmiştir.

1876 Anayasası md. 11'e göre devletin dinî İslâmdır ve Devlet başkanı “.....hilafeti kübrayı İslâmiyeye haiz.....”dır (md. 3). İslâm'ın değişik mezheplerinden, halifelik ve Şeyh-ül-islam'lık kurumları da gözönüne alınırsa Sünni/Hanefi mezhebinin geçerli olduğu anlaşılmaktadır. 1924 Anayasası md. 2 de devletin dininin İslâm olduğu belirtilmekte, fakat 1924 yılında çıkarılan Hilâfetin İlgası ve Şeriye Vekâletinin ilgası yasaları ile Şeyh-ül-islâmlık ilga edilmekte ve tüm dinî kurumların, cami dahil yönetimini yüklenmiş Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmaktadır. İslâm denilince belli bir mezhep anlaşılmakta, tüm mezhepleri ve firkaları veya bozuk mezhepleri kapsayan bir İslâm kavramından hareket edilmemektedir. 1924'ten 1937'ye kadar çıkarılan tüm devrim yasalarından varılacak sonuç, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyetin devlet camii olduğudur. Devrim yasalarına, salt lâiklik sağlanıncaya kadar, yenilerinin eklenmesi gereklidir. Atılan adımların yenilerini izlemesi sonucunda devlet camii olmayacak bir lâik düzene ulaşacaktır.

Devleti, adım adım dinden arındırmak fikri Atatürk'ün sağlığının bozulmasından ve İkinci Dünya Savaşının yaklaşmasından etkilenmiştir. Devletin dinden arındırılması çabası 1937-1949 yılları arasında duraklama sürecine girmiştir. Vatandaş, devletin dinden arınması fikrini içine

sindirememiştir. Osmanlıdan alışık olduğu düzen, devlet dininin bulunması, vatandaş, hükümdar ve devlet arasında din birliği olması gerektiği yolundaki Ortaçağ inancı süre gitmiştir. Vatandaşın devletin dinden arındırılmasından çok, şeriatla uyumlu olmasını istemesi doğaldır. Vatandaşın alışık olduğu şeriat düzeninden kolayca vazgeçmeyeceği gözlenmiştir. İkinci Dünya Savaşının ağır ekonomik koşullarını yaşamış olan vatandaş, lâikliği daha üst düzeye taşıyacak yeni adımlar atılmasından çok ekonomik refahtan yana olmuştur. Bunu gözleyen siyasi partiler vatandaşın şeriata yatkın duygularını ve ekonomik gereksinmelerini istismar ederek iktidara gelmişlerdir.

Şeriatın gücünün artmasını frenlemek isteyen devlet 1961 Anayasası ile lâikliğe kapsam değişikliği getiren bir görev vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti, “.....Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan lâik bir hukuk devletidir” (md. 2). Fertleri ulusal bilinç ve ülküler etrafında toplayan, Türk Milliyetçiliğinden hız ve ilham alan, ulusal dayanışmayı ve toplumun huzurunu gerçekleştiren bir lâiklik uygulaması, 1961 Anayasasının Başlangıç’ında öngörülmektedir. 1982 Anayasasının Başlangıç ile md. 2 ve 24 son fıkra birlikte okunması halinde, siyasi partilerin dini ve dinî konuları sömürmesine engel olma görevinin lâikliğe verildiği gözlenir. 1982 Anayasa md. 2, 24 ve 136 daha önceki 1961 Anayasasında yer alan hükümlerin içerikleriyle benzerdir. Devlet camii olan ülkede, siyasi partilerin bunu iktidara gelmek için kullanmaları doğaldır. Lâikliği zorlamak yerine devlet camiden arındırılmalıdır. Devlet camiden arındırıldığı, caminin özerk tüzel kişilik kazandığı ve demokratikleştiği zaman siyasi partilerin de dini istismar etmeleri tehlikesi azalacaktır.

2. Lâiklik yönünden cami kavramı

Cami tilciğinin değişik anlamları vardır. Kur’an-ı Kerim Âl-i İmrân suresi ayet 9, Allah’ın toplayıcı, bir araya getirici gücünü gösterir, hadisleri bir araya getiren kitabı anlatır ve üçüncü olarak da Müslümanların ibadet etmek için toplandıkları minberli, mihraplı yeri belirtir. Hz. Muhammed döneminde Müslümanların birlikte ibadet ettiklere yere mescid (secde edilen yer veya baş koyulan yer) denir idi. Bir araya gelinerek namaz (salât) özellikle Cuma günleri kılındığından, ilk dönemde ibadethaneye Mescid-ül Cuma veya Mescid-el Hutbe denilmiştir. Hıristiyan ve Musevi tapınaklarını daha iyi tanıyan Mısır, Muaviye döneminde cami ve minare dizgesini getirmiştir. Sünnet kurallarına uyulur ise, camiden değil mescitten söz etmek gerekir.

Camii olan devletin cemevi, kilise, havra gibi ibadethaneleri nitelendirmesi gerekir. Sünnilerin ibadethanelerinin cami olduğu açıktır. Şiiilerin camii şeriata göre kavramın dışında kalmalıdır. Şeriata göre dört sünni mezhepten birisine mensup olmayan mezhepsiz veya bozuk mezhepli yahut fırka mensubudur. Mezhepsiz Müslüman olmaz. Bu mantıkla gidersek,

İsnâ-aşeriye'nin ibadethanesi Türkiye'de cami değil, fakat dünya genelinde camidir. Şeriatın, AB'nin kabul edemeyeceği bu sonucuna lâik hukukun katılması olanaksızdır.

Cemevinin ibadethane sayılamayacağını kabul eden şeriat, kilise ve havranın da ibadethane olduklarını kabul etmek istememektedir. Kilise ve havra, iman edenlerin birliğini değil düşüncelerin birliğini sağlamaya yarayan bir yerdir. Bu yerler politika yapılan, konferans verilen yapılardır. Şeriatın bu kurallarının Anayasa md. 24 açısından kabulü güçtür. Buna göre dinî ayin ve törenler serbesttir. Dinî ayinin veya törenin yapıldığı yere, şekli ne olursa olsun mabet veya ibadethane denildiği de bir gerçektir. Kilise ve havra, cami sayılmasalar da ibadethane kavramına girerler.

Caminin bir şeriat anlamının ve bunun dışında kavramsal anlamının bulunduğu öngörülürse, kavramsal anlamda caminin her tür ibadethaneyi, kiliseyi, havrayı kapsadığını kabul lâik düşünceyle uyumlu olur. Şeriata göre, Hurufiliğin bozuk fikirleri, bidat (sapıklık) fırkalarından Aleviliğe ve onun cemevine egemendir. Hurufilerin ibadeti yadsınması öne sürülmekte ve namazın kılınmadığı yer ibadethane kabul edilmemektedir. Lâik düşünce ibadetin değil imanın esas olduğunu düşünmekte ve iman edenlerin toplandığı her yeri ibadethane olarak görmektedir. Bu anlamda, cemevi de Hz. Muhammed'e iman edenlerin toplandığı yerdir.

Gerçekte devlet mescidi de vardır. Cami ve mescit kamu hizmetine tahsis edildiklerinden kamu alanı kavramına girmelidir. Caminin bir külliyesi olması halinde külliyyede bulunan mallar tahsis alanlarına, niteliklerine göre kamu alanı durumları saptanır. Camiden ve mescitten, dinden arındırılmamış bir devletin AB ortak uygarlığının üyesi olması, Batı Avrupa kamuoyunu tedirgin etmektedir.

Her ibadethane, cami ve mescit dahil dinî örgütlenmenin en ufak birimidir. Dinî örgütlenmede demokrasi, cemaat üyelerinin din adamını ve her düzey yöneticiyi seçebilmesidir. Demokrasi, iman edenlerin katılımcı olmasını sağlar ve ülkedeki tüm demokrasi sürecinin itici gücü olabilir. Müslümanlığın da demokratik bir örgütlenmeye gideceği zaman uzak olmamalıdır (Bkz. 6).

3. Lâiklik ırkçı ve ulusçu değildir.

1961 Anayasası md. 2 ve onun yollamada bulunduğu Başlangıç, Türk milliyetçiliğinden hız ve ilham alan lâik ve sosyal bir hukuk devleti anlayışını öngörmektedir. Bu hüküm, Nazi Almanyasının 1933 yılında uyguladığı, protestan mezhebini ırki esaslara oturtmak çabasını hatıra getirmektedir. Türk milliyetçiğinden hız alan lâiklik, kesinlikle çağdaş lâiklik anlayışına aykırıdır.

1982 Anayasası md. 2’de Türkiye “.....toplumun huzuru, milli dayanışma ..... içinde, Atatürk milliyetçiliğine bağlı .....lâik .....bir hukuk Devletidir”. Atatürk milliyetçiliğine bağlı lâiklik ifadesini anlamak daha da güçtür. Ata çağdaş uygarlıkla uyumlu bir lâiklik yolundadır. Ulusal dayanışmaya veya milliyetçiliğe bağlı lâiklik AB’nin kuruluş felsefesine ters düşer. AB’de ulusçuluktan söz etmek birlik ülküsünü ve Avrupa Cumhuriyeti fikrini baltalamak anlamını taşıyabilir.

Aynı maddede toplumun huzuru ile lâiklik arasında ilişki kurulmaktadır. Lâiklik emniyet ve asayişe ilişkin yasaların ögesi değildir. Lâikliğin toplumun huzurunun sağlanmasına yardımcı olduğunu gösteren bir ilkeye rastlanmamıştır. Lâiklik uygulaması, bazen şeriat yandaşlarının tepkilerine yol açabilir ve toplumun huzuru bu yoldan bozabilir. Lâiklik uygulaması kamu düzenine aykırı olmadıkça toplum huzuru nedeniyle engellenemez. Anayasa md. 14 hükmü, açıkça söylemese dahi kamu düzeni kavramını getirmektedir.

4. Devlet okullarında din dersi verilir.

İngiltere’nin uyguladığı dinî baskılardan kaçan İskoçyalı Püritenler (bağnaz protestanlar) 1620 yılında Mayflower isimli gemi ile Amerika’ya göç etmiş ve Avrupa’dan getirmiş oldukları gelenekleri uygulamaya koyarak çağdaş Amerika’nın temellerini atmışlardır. Getirdikleri geleneklerin başında yer alan Hristiyanlığın iman, ibadet ve itikat yöntemlerini genç kuşaklara öğreten bir din dersinin okullarda okutulması olmuştur. Bu gelişmeyi izleyen diğer göçmenlerin yerleşim merkezlerinden bazılarının okulları, ders programlarında din dersine yer vermemiş ve din konusunda bilgilendirmeyi ailelere bırakmıştır. 1633 yılında Maryland’e yerleşmeye başlayan katolikler, okullarda din eğitimi daha geniş uygulamaya başlamıştır. Her federe devlet kendine göre bir yol tutmuştur. Dünyadaki ilk lâik eğitimin protestanların yaşadığı Rhode Island’da uygulandığına Amerikan kaynakları işaret etmiştir. Lâikliği, Amerika’ya göçen protestanların eseri olarak görmek, konuyu işlemiş olan Rönesans dönemi Hümanistlerinin ve Epikür’ün anlatıları karşısında abartılmış bir savdır. Ancak, protestan anlayışının lâikliğin uygulanmasında önemli rol oynadığı da bir geçektir.

4 Temmuz 1776 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi ve 17 Eylül 1787 tarihli Federal Anayasanın giriş bölümü insan hak ve özgürlüklerini vurgulamış, fakat konuyu Anayasa hükmü haline getirmemiştir. 1791 tarihli birinci değişiklik (First Amendment) ile insan hak ve özgürlükleri, din özgürlüğü dahil Anayasal düzenlemeye kavuşmuştur. Buna göre kongre, herhangi bir dini yaratan (uygulamaya koyan) veya itikat ve din özgürlüğünü sınırlayan veya düzenleyen nitelikte bir yasayı çıkarma yetkisinden yoksundur. Anayasa değişikliği, yalnız federal devleti bağladığından federe devletler uygulamalarını etkilememiş ve eski karmaşa süre gitmiştir. Federe devletleri

bağlayıcı Federal Anayasa değişikliği olmadıkça lâik eğitime ulaşamayacağı anlaşılmıştır. Lâik eğitim uygulamasını tüm ülkeye yayabilmek güdeği (maksadı) ile federe devletleri bağlayıcı 1875 tarihli dördüncü Anayasa değişikliği (IV. Amendment) yapılmıştır. Bu değişiklik, din kurumlarına federe devlet bütçesinden yardım verilmesini ve bu yolla din adamlarına ücret ödenmesini, değişik isimler altında açılmış olan dinî okul ya da kurumunu ayırmak amacı güden her tür işlem ve etkinliklerin federe devlet tarafından yapılmasını engellemiştir. Bu yasal düzenlemelere rağmen bağınaz eyalet yöneticileri okullarda din dersi verilmesi isteklerini sürdürmüş ve bu kez lâik eğitimin ülkede geçerliğini sağlama görevi yargıya düşmüştür. Federal Mahkeme içtihatları, bağınaz eyalet yöneticilerin lâik eğitime karşı dirençlerini XX. yüzyılın ortasında dahi sürdürdüklerini göstermektedir. Illinois Federe Devletindeki bir bölgenin yerel yönetiminde yetkili olan Eğitim Kurulu (Board of Education) okullarda din dersi verilmesini karara bağlamıştır. Bu karara varılırken, Amerikalının Tanrının en yüksek varlık olduğuna şahadet eden Hıristiyanlığa bağlı bir ulus olduğu, din dersi ile gençlerin tinsel ve duygusal gereksinmelerinin karşılandığı ve dindar namuslu vatandaş olmalarının sağlandığı yönündeki düşünceler egemen olmuştur. 1947 yılında Federal Yüksek Mahkeme, Anayasada yer alan din özgürlüğünün bir lâiklik dışı uygulamanın veya din eğitiminin gerçekleştirilmesini sığınma kapısı olmadığını belirterek, lâiklik ilkelerini bir kez daha ortaya koymuştur. Federal Mahkemenin din derslerini yasaklayan kararı, tutucu kesimin inancına göre, devlet okullarında, yabancı dilde metin ezberletmeyen, genci berkitme vaftizine hazırlayan İncil kursları veya genel İncil kursları (dersleri) verilmesine engel değildir (Bkz. VI/2). Bu savın kabulü halinde ABD salt lâiklikten ayrılmış ve göreceli lâikliğe geçmiş olacaktır.

Amerikan örneği, dinde bağınazlığın inadını ve lâikliğin halen tehlikeler karşısında olduğunu göstermek üzere seçilmiştir. ABD iki yüzyılı aşkın bir süredir lâikliği yerleştirme çabasındadır. 1789 yılından sonra Fransa'dan başlayarak, tüm Batı Avrupa Devletleri lâik düşünce kervanına katılmışlardır. Lâiklik kervanına, Atatürk'ün kararı ile katılan ilk Müslüman ülke Türkiye'de, ilkenin uygulanması döneme ve siyasi iktidara göre değişmiştir.

1924-1949 döneminde, Türkiye'nin salt lâikliğe yöneldiği dönemde resmî okullarda din dersi olmadığı gibi İlahiyat Fakültesi de yoktur. 1949 yılından başlayarak, ilkokullara ihtiyari din dersi konulmuş ve İlahiyat Fakültesi ve dinî eğitim yapan İmam Hatip Kursları açılmıştır. 1949-1961 yılları arasında İmam Hatip Kursları lise eğitimi veren devlet okulları haline getirilmiş, Kuran Kursları açılmış, Radyo ve TV'de dinî yayınlar başlamış, tarikatlara göz yumulmuş, dinî kurumlar tüm toplum hayatına yayılmıştır. Açık öğretim TV'de din eğitimi vermektedir. 1961 Anayasası salt lâikliğin

gerçekleşmesine yönelik bir adım atmamıştır. 1982 Anayasası md. 24'e göre din ve ahlâk eğitimi devletin denetimi altında ilk ve ortaöğretimde zorunlu dersler arasında yer alır.

Günümüz Türkiye'sinin gerçeği, tarikat ve cemaat okullarında serbestçe din eğitimi yapılabildiğidir. Bu okullar, 625 sayılı Özel Eğitim Kurumları yasasının özel din eğitimi yasaklayan hükümlerine ve yasaya aykırı eğitim kurumu açmayı suç sayan Ceza Yasası md. 263 hükmüne rağmen, lâiklik karşıtı bir yoruma dayanarak çalışmaktadır. 1982 Anayasası md. 174'e göre devrim yasası sayılan Tevhidi Tedrisat Kanunu fiilen kâğıt üzerindeki bir mevzuat halini almıştır. Tarikat ve cemaat vakıf okul ve yurtları, resmî ve özel Kuran Kursları, İmam ve Hatip okulları ve İlâhiyat Fakültesi dinî eğitim veren kurumlardır. Bunlara, İlköğretim okullarındaki din dersini de eklersek, Türkiye'nin iyimser bir ifade ile din ağırlıklı göreceli lâik bir devlet olduğu sonucu ortaya çıkar. Eğitim alanında günümüz Türkiye'sinin ikili yapıya, şer'i eğitim ve lâik eğitim ayırımına tâbi tutulması olasıdır.

Zorunlu din dersinin içeriği sorunu, mezhep ve fırka farklılıkları olan Türkiye'de ayrı bir önem taşır. Sünni/Hanefî mezhebini öğreten bir din dersi, lâikliğin devletin dinlere eşit uzaklıkta olma ilkesiyle bağdaşmaz. Devlet eliyle, Kuranın Arapça metnini okumayı ve şeriatın esaslarını öğreten Kuran kursları açılması da lâikliğe aykırı bir uygulamadır. Konuya ilişkin bir başka husus da devletin din adamı yetiştirmek üzere lise düzeyinde okul açmasıdır. Bu eğitim de, lâikliğin devletin dinden arındırılması ve devletin dinlere eşit uzaklıkta olması gerektiği kurallarına aykırıdır.

Eğitim lehine siyasi iktidarların dolaylı tasarruflarıyla da lâiklik ilgilenebilir. Her derecedeki okula, üniversiteler dahil, kayıt için gerekli puan değerlendirilmelerinde dinî eğitim lehine yapılacak değişiklikler, devlet eğitim burslarından yararlanacak yoksul öğrencilerin dinî (vakıf) okullarına gönderilmeleri ve din eğitimi almış bireylerin uzmanlık alanlarına girmeyen devlet kadrolara atanmaları lâiklik engeline takılırlar. Belirtilen her üç örnek de lâiklik kurumunun devletin dinden arındırılması ilkesine aykırıdır. Aykırılık hem salt lâiklik, hem de göreceli lâiklik yönünden geçerlidir.

5. Devlet camiinde ibadet dili Arapça'dır.

Kur'an-ı Kerimî Arapça elifbası yerine günümüz Türk alfabesiyle yazılışından okumak, okuyana sevap getirmez. Kur'anı Arapça elifbasından okumak sevaptır. Şeriatın bu savının hiçbir usçal nedeni yoktur. İnsanı Müslüman yapan Kuranın dili değil, ona imanındır. İslâm'ın ilk dönemlerinde birliği sağlamak üzere, Kuranın diline ve tecvide verilen aşırı değeri günümüze taşımak gereği olmayan bir biçimsellik. Dinde biçimsellik günümüz lâiklik anlayışına aykırıdır.

Kelime-i Şehadet Arapça, fakat bireyin iman ettiğine ilişkin bilinci, Arapça bilmediği halde Türkçe'dir. Dinin diğer ögesi ibadette de durum farklı değildir. Bayram namazında veya Cuma namazında imamın okuduğu hutbe Türkçe, ayetleri Arapça'dır. Vaazlarda yalnızca ayetler Arapça olup gerisi Türkçe'dir. Kılınan namazda da durum değişik değildir. Ayetler Arapça gerisi Türkçe'dir. İbadet dili Arapça'dır ilkesi görecelidir. Yurt dışındaki üçüncü kuşak Türkler açısından durum daha karışıktır. Kuran kursuna gitmeyen çocukların dilleri Arapça ayetlere hiç yatkın değildir. Kursu gidenlerin dahi, namaz kılmak için gerekli ayetleri düzgün okumaları sınırlıdır.

Tüm bu karmaşa bir yanda, Anayasa md. 3'teki Türkiye Devletinin dili Türkçe'dir hükmü ve md. 42'deki eğitim ve öğretim kurumlarında Türkçe'den başka dil öğretilemez hükmü diğer yandadır. Böyle dil karmaşası içerisinde bulunan devlet lâiklik dışı bir tutum sergiler. Yasakoyucu Türkiye Devletinin dili, din dahil Türkçe'dir düzenlemesini getirmedikçe karmaşa sürecektir. Türkiye AB içinde, din dil ve alfabesi ile resmî dil ve alfabesi ayrı olan örnek bir ülke olacaktır.

6. Türk Devleti lâiklik dizgesi oluşturmalıdır.

Lâiklik, birey ve devlet açısından olmak üzere de tasnif edilir. Birey açısından lâikliğin birinci ereği onun usunun ve zihninin özgürlüğüdür. Us, dine inanarak mı, yoksa dinden arınmış olarak mı özgürdür sorusunun yanıtı değişkendir. Antik dönem düşünürleri ve Rönesans dinden arınmış usun özgür olduğu inancındadır. Kafası özgür olmayan insan mutlu olamaz, doğru karar veremez ve kendisine tanınan yasal haklardan gereği gibi yararlanamaz. Usu özgür olmayan öğrenci ezberler, fakat öğrenemez. Vicdan ile us birbirine karıştırılmamalıdır. Din yandaşları ise, Müslüman, Hıristiyan ve Musevi olması fark etmez, dinin insanın usunu daha özgür kıldığını savunurlar. Dinin verilerine iman eden sokaktaki sıradan insanın güncel sorunları çözümlenedeki, usçal gücü ve muhakemesi dindar olmayanlara göre daha iyidir.

Tartışma, toplumu ve devleti unutmakta ve bireyin usunu odak noktası yapmaktadır. Birey pratik çıkarlarını sağlamada, dinî emirlerden çok, devletin usçal kurallarını düşünür. Karar verilirken önce devletin mevzuatı, sonra dini kurallar hatırlanır. Dünyevi kurallarla din kuralları arasındaki sınır, siyasi iktidarların keyfine bırakılmadan bir dizgeye bağlanmalıdır. Türkiye, üzerinde oydaşlığın bulunduğu, iktidar değişikliğinden etkilenmeyecek lâik bir düzen kurmalıdır. Gözlenen gerçek, Türkiye'nin salt lâik devlete ulaşmak gibi bir kaygısının olmadığı ve ortam elverdikçe şeriata ödün verdiği izlenimidir. Anayasa ve diğer mevzuatta, içini doldurmadan ve sistemsiz biçimde lâikliği zikretmek devleti lâik kılmaz. Lâikliği bir dizgeye bağlamanın, birisi devleti dinden arındırmak, diğeri dini (şeriati) lâik

düşünceyle sınırlandırmak olan iki yönü vardır. Bu bağlamda, resmî okullarda din dersi ve dinde dil devrimi özel önem taşır.

Allah'tan başka mabut olmadığına iman, Hz. Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna şahadet ve Kur'an-ı Kerimin O'nun kelâmı olduğunu kabul önermeleri lâiklikle çatışmamaktadır. Zorluk, şeriatın Kur'an-ı Kerimi Ortaçağ anlayışına göre yorumlaması ve bu yorumun da değişmezliğinde diretmesidir. Lâiklik, mezhep şeriatının değişmezliğini reddetmekte ve Kuran Sure ve Ayetlerinin yorumunun da çağdaş, amaçsal (gaî) ve usçal olmasını öngörmektedir. İctihat yolunun kapandığını kabul eden tüm dinlerin ortak sıkıntısı, inananların yetkisini kabul ettikleri uluslararası nitelikte bir müçtehitler kurulunun bulunmamasıdır. Roma Katolik Kilisesinin Kardinaler Meclisinin, dünya katoliklerini bağlayan yorum ve çağa uyan kural yaratma yetkisi vardır. Katolik ortodokslar, Hıristiyan olmalarına rağmen, ortodoks dünyasını bağlayıcı karar ve yorum yetkisi bulunan uluslararası bir kurula sahip olmadıklarından, icthah yolunun kapandığını ve şeriatın değişmezliğini kabul zorunda kalmışlardır. İslâm dünyası da, bağlayıcı karar alma yetkisi olan Uluslararası Müçtehitler Kurulunun bulunmaması nedeniyle, dinde birliği sağlayabilmek için İslâm şeriatının değişmezliği ilkesini getirmektedir. Çağdaş dünya dengelerinde, Arapların ve Arapça'nın üstünlüğünden söz edilemeyeceğinin ve İslâmiyet'in çok uluslu bir din olduğunun, Arap dünyası tarafından kabul edilmemesi, dinin gelişimi yönünde önemli engel oluşturmaktadır. Günümüzün gerçeği, her Müslüman devletin kendi şeriatına sahip olduğudur. Türkiye de kendi lâik İslâm şeriatını oluşturmak çabasıdadır. Lâik oluşum birden gerçekleşmemekte, Osmanlıya ve Arapça Kurana özlem duyan halk tabakalarının oluşuma direnişi yavaş yavaş azalmaktadır.

Devletin dinden arındırılması da, İslâm'ın hoşlanmadığı bir lâiklik ilkesidir. İslâmî anlayışa göre, egemenlik evrenin yaratıcısı Allah'ındır. Peygamber Allah'ın resulüdür. Halife, Peygamberin vekili ve yeryüzündeki tüm Müslümanların başı (reisi) dir. Hükümdar, "Halifat rasül Allah" veya "Halifat Allah" ünvanını alır. Bu devlet anlayışı karşısında devletin dinden arındırılması, hükümdarın kendisini ve dini inkâr anlamını taşır. İslâmın teokratik devlet anlayışını uygulama çabasında bulunan devletler arasında İran önemli bir örnektir. Halife olmayan Ayetullah'il-Uzma, Peygamberin değil onikinci imamın naibi ve tüm müçtehitlerin başıdır. Türk devleti Atatürk'ün devrimleri sonucunda teokratik düzenden ayrılmış, fakat kendisini dinden arındıramamıştır. Devletin dinlere eşit uzaklıkta olma ilkesi geliştirilememiştir.

Devletin dinden arındırılmasının yaşama geçirilmesindeki sorun, şer'i kurumların, din adamlarının ve camiî devlet bütçesi dışında parasal kaynaktan yoksunluğudur. Çözüm, örneğin gelir vergisinde beyan edilen net

gelirin belli bir yüzdesinin, din ödentisi adı altında ödenmesidir. Parasal kaynak bulunmasından sonra, dinî kuruluşların devlet dışında özerk tüzel kişilik oluşturması yolu açılmış olacaktır. Vergi yükümlüsü, ödeyeceği din ödentisinin havale edileceği tüzel kişiyi (örneğin, Sünni/Hanefi Diyanet İşleri Başkanlığını, Alevi-Bektaşî Kuruluşları Federasyonu'nu veya azınlık vakıflarından birisini) ve banka hesabını saptama yetkisine, din özgürlüğü gereği sahiptir. Vergi ödeyen yükümlü, ikametgâhına en yakın cami in veya diğer ibadethanelerin cemaatinin kayıtlı üyesi sayılmalıdır. Bu düzenlemede, her cami in bir karyesinin bulunması gerekir. Din adamları cemaat kayıtlarını tutmalı ve zorda olan üyelerin dostu ve yardımcı olmalıdır (din adamının sosyal sorumluluğu). Dinî örgütlenmedeki hiyerarşi cami, bölgesel yönetim ve merkezi yönetim üçlüsüdür. Vergi ödeyen, dinî tüzel kişinin tüm organlarının saptanması seçimlerine katılma hakkını, din özgürlüğü gereği haizdir (dinde demokrasi). Devlet, ödenti bağışıklığı hallerini karşılamak üzere, dinlere eşit uzaklıkta olma ilkesine uygun olarak dinî mezhep ve fırkalara parasal yardımda bulunacaktır. Dinî bağışlar daha usçal ve düzenli hale getirilmelidir. Devletin dinden arındırılması yeni bir yasal düzenlemeyi gerektirir.

Parasal güce kavuşturulan dinler (mezhep, bozuk fırkalar), kendi özerk ve demokratik tüzel kişilerini oluşturacaklardır. Türkiye'de değişik mezhepler ve fırkalar bulunduğuna göre, birden çok özerk diyanet kuruluşu ortaya çıkacaktır. Oluşturulacak sistemde suiistimalleri engelleyici hükümler getirilmelidir. Dinî tüzel kişinin yaşayabilmesi vergi bağışıklığını gerektirir. Dinî kurumda görevli personelin gelir vergisi yükümlülüğü, bağışıklık söz konusu olmadığından devam edecektir. Din ödentisini ödemeyen her halde mürted sayılır mı, sorusu da yanıt beklemektedir. Din ödentisini ödeme yükümünden istisna edilenler, örneğin fakirler veya vatani görevini yapan erat vs. irtidâd etmiş sayılmaz. Din ödentisi yükümünden bağışıklık kararını, devletin değil özerk din örgütlerinin vermesi yerindedir. Cami yönetimi kendi bölgesinde kimin fakir olduğunu en iyi bilendir.

İman için gerekli Kelime-i Şahadet, müminin ekonomik katkısı ile pekiştirilmelidir. Her hizmetin bir bedeli vardır. İbadethane ve onun gerektirdiği masraflara, din ödentisiyle iman eden katılmaktadır. Her yeni cami yapımında, onun karyesinin ve parasal desteğini sağlayacak cemaatinin varlığı imar izni için önkoşul olmalıdır. Devletin dinden arındırılması, bir yandan dine demokrasinin ve çoğulculuğun girmesi, diğer yandan camilerin esas sahibi olan cemaata verilerek özelleştirilmesi anlamını taşır. Camiden başlayan inandırıcı bir özelleştirmenin eğitici ve vergi kaçacağı önleyici etkisi de unutulmamalıdır. Din adamı, kendi cemaatine üye bireyin, gelir vergisi matrahına göre ödediği din ödentisinin gerçek kazancı ile orantılı olup olmadığını en kolay tahmin edebilecek kişidir. Devletin dinden arındırılması, dine karşı düşünölmüş usçal dayanağı olmayan bir ilke

değildir. İlke, din, devlet ve vergi yükümlüsü birey arasındaki ilişkilerin düzgün işlemesine yardımcıdır.

Dinin kıyamete kadar yaşayabilmesi, onun çağdaşlaşmasına bağlıdır. Çağdaşlaşma, zamanın usçal ve insancıl anlayışına yeni yorumlarla şariat kurallarının yakınlaştırılmasıdır. Katılımcı ve çoğulcu olmayan, insan psikolojisini gözönüne almayan, klasik Ortaçağ kalıplarına bağlı dinlerin, kıyamete kadar daha milyarlarca yıl varlıklarını sürdürebilecekleri düşünülemez. Dinini seven ve onun sonsuza dek varlığını isteyen her inanan, onu yaşatacak değişim ortamını oluşturmak durumundadır. İlk önce, erek (hedef) saptanmalıdır. Erek, ya salt lâiklik veya sınırlı sayıda (iki veya üç) istisnayı içeren ve din ağırlıklı olmayan göreceli lâiklikten biri olmalıdır. Türkiye'nin, "lâik dindarlık" türünü seçecek düzeyde hoşgörülü kamuoyu olduğu sanılmamaktadır. Göreceli lâiklik alanında, din lehine istenen istisnalar açıkça sayılmalıdır. Dinî bayramların resmî tatilden sayılması, Radyo ve TV'de dinî yayın yapılması ve beş vakit namazın korunması örnek olarak gösterilebilir. Şariatın lâiklik engeli nedeniyle çağa uymayan ve değiştirilmesi gereken yöntemlerine ilişkin örneklere yukarıda V ve VI'da yer verilmiştir. Sınırlı istisnaları olan ve din ağırlığı bulunmayan göreceli lâikliğe ulaşma süreci (5 veya 10 yıl gibi) sınırlı bir zamana yayılacak program dahilinde gerçekleştirilmelidir. Şariat alanında yeni düzenlemeler getirilirken AB uygarlığı ortak değerlerini kollamak AB üyesi olmak isteyen ülkenin yükümlüdür.

Devlet, İlahiyat Fakültesi dışında din eğitimi veren kurum açmaz ve resmî okullarda din dersi verdirmez. Özerk Diyanet İşleri Başkanlığı, din adamı gereksinimini karşılayacak özel din eğitimi vermelidir. Bu olanak tüm din ve mezheplere, tarikatlar hariç tanınmalıdır. Mezhep kavramı, zorlayıcı yorumlarla tarikatlara ve tekkelere yayılmamalıdır. Tüm dinî eğitim Milli Eğitim Bakanlığının denetimine tâbi tutulmalıdır. Dinî özel eğitim alanlar, İlahiyat Fakültelerine öncelikle kayıt olabilmelidir. Dinde dil devrimi yapılmadığı sürece, toplumun bir kesiminin gereksinmelerini karşılamak üzere, Kuran Kurslarının düzenlenmesi gerekecektir.

İslâm'da dil devrimi en zor konulardan birisidir. Kuran'daki kelimelerin değiştirilemeyeceği, yerlerine eş anlamlarının kullanılamayacağı, tercüme edilemeyeceği, tecvid kurallarına göre okunacağı kuralları, ilk dönemlerdeki Arap dünyasında yaşanan sorunlardan kaynaklanmaktadır. Kuranın değişik nüshalarının bulunması, okuyucularının (kurra'nın) alışık oldukları kendi okuyuş tarzlarını bırakmamaları ve Arapça yazımın yetersizliği nedenleriyle, Mushaf'ın okunuşu kâriye bırakılmıştır. Metnin okunuşunun okuyucuya bırakılması, bidata yol açmış, dinde yeknesaklığı bozmuş ve yozlaşma tehlikesini beraberinde getirmiştir. Mushaf'ı Osman'a uyan ve günümüze kadar gelmiş bulunan, nakillerinde kusur bulunmayan her

kıraat doğru bir okuma sayılmıştır. Arap yazımının olanak tanıdığı, farklı kıraat tarzlarını sınırlayan değişik nitelikteki işaretlerin kabulü ile bidat olasılığı kaldırılmıştır. Zorluklar yenilmiş olduğuna göre, Kuranın Arapça dışındaki ana dile resmî tercüme edilmesini ve çeviri Kuran metnine göre Sureleri ve Ayetleri okuyarak ibadet yapılmasını engelleyen usçal bir neden ileri sürülemez.

Resmî dil Türkçe ile din dili Arapça ikilisinin, yan yana kıyamete kadar süremeyeceği, Hıristiyan dininin geçirdiği deneyimlerin öğretisidir. AB üyesi Türkiye, önünde sonunda resmî dil ile dinde dil arasında birliği sağlayacaktır. Türk toplumu ve devletinin dil birliği sağlanırken Arapça lehine karar vereceğini düşünmek yanlıştır. Türkiye'nin, İslâm'da dil devrimi konusunda Fransa'nın gerisinde kalmaması ve Arap ırkından olmayan diğer ülkelere yol gösterecek örnek bir yöntem oluşturması gerekir. Arapça metinlerin yerel lisandaki tercümelerinin ekrana yansıtılması geçici bir çözümdür. Kur'an-ı Kerimin berrak, akıcı ve edebi bir dille resmî çevirisi dil devriminin ilk koşuludur. Yapılacak resmî tercüme dili, metnin bir makam üzere okunmasına elverişli ve dinin ulûhiyetine uygun olmalıdır. Dil devrimi konusundaki çalışmalar bir program dahilinde, zamana yayılarak, iman sahibini incitmeden gerçekleştirilmelidir. Türkçe ezan, toplumu dinde dil devrimine alıştırmamanın bir adımı sayılabilir. Dinde dil devriminin yapılmamasından Hıristiyanlığın ve onun misyonerlerinin yararlanacağı gerçeği unutulmamalıdır. Usçal düşünülürse ilham (inspiration) teorisinin, bazı değişikliklerle İslâm'da kısmen kabulü olasıdır.

Bir devletin din eğilimli göreceli lâik olması, onu teokratik sayılmasını gerektirmez. Din eğilimli göreceli lâikliğin uzun süre bir ülkede uygulanması, devletin ve toplumun çağdaşlaşma gücünün düşük olduğunun göstergesi sayılır. Durağanlık ülke ilâhiyat bilginlerinin fikir üretme gücünü gölgeler. Din eğilimli göreceli lâiklikte direnmek, Ortaçağın dünya anlayışının sınırlı da olsa Türkiye'de süregeldiğinin işareti sayılır. Türk Devletinin, er veya geç Atatürk'ün uygulamayı amaçladığı salt lâiklik ilkesine geri döneceği ve devleti dinden arındıracağı, şeriatı usçal ve insancıl sınırlar içerisinde tutacağı bir lâik düzen dizgesini gerçekleştireceği muhakkaktır. Umulur ki, çağdaş lâik düzen dizgesine ulaşmak sancılı olmasın.

IX. SONUÇ

Allah'ın ulûhiyetine, Hz. Muhammed'in onun kulu ve resulü olduğuna, Kur'an-ı Kerimin vahiy yoluyla indiğine dair dinî kuralları lâiklik irdelememektedir. Lâiklik, kıyamete kadar hiç değişmeyecek olan şeriat Hz. Muhammed'in şeriatı olduğu kuralı ile çakışmaktadır. Kıyamete kadar, daha beş milyar yıl yaşamak isteyen şeriat değişmek zorundadır. Lâik dindarlık,

göreceli lâiklik (sekülerizm) ve salt lâiklik, şeriatı sınırlayan ve gerekirse değiştiren bir dizgeye bağlamak üzere getirilmiş kurumlardır.

Salt lâiklik açısından, Türkiye'nin lâik bir devlet olmadığı ve dinî örgütlenmenin demokratik ve katılımcı bulunmadığı açıktır. Türkiye'ye özgü nedenlerle, salt lâikliğe din lehine getirilecek çok sınırlı istisnalarla ülke, göreceli lâikliği gerçekten uygulayan bir devlet haline getirilmelidir. Türk Devletinin din lehine geniş istisnalar getiren, günümüz göreceli lâiklik uygulaması, Fransa gibi salt lâik devletler tarafından sorgulanabilir. Bu halde, Türkiye'nin göreceli lâiklik ilkelerini harfiyen uygulamadığı ve din karşısında lâikliğe öncelik tanımadığı gerçeği ortaya çıkar. Türk Devleti, din eğilimli göreceli lâikliği, örneği az bulunur biçimde mezhep ağırlıklı olarak uygulamaktadır. Uluslararası alanda da, bu fiili duruma uygun olarak, Türkiye hakkında "İlmli İslâm Devleti" nitelendirmesi kullanılmaktadır. Türk Devletinin yapısının teokratik öğeleri içerdiği izlenimini veren, anlamı açık olmayan ve ülkenin kısmi göreceli lâik uygulamasını gölgeleyen "İlmli İslâm Devleti" deyimini yadsınmalıdır.

AB üyelerinin bir kısmının da çağdaş salt lâikliğin koşullarını yerine getirmeyen ve dinî örgütlenmede demokrasiyi uygulamayan Hıristiyan devletleri oldukları bilinen bir gerçektir. AB üyeliğinin ölçütü salt lâiklik değildir. Din ağırlıklı göreceli lâik bir Türk devletinin de AB üyeliği gerçekleşebilir. Üyeliği zorlaştırıcı değişik engeller arasında yer alan Hıristiyanlığın dinî önermeleri de unutulmamalıdır. Hıristiyanlığa göre Hz. İsa Tanrının oğlu ve en son peygamberdir. Tanrı, aynı zamanda Mesih olan ve son peygamber olan oğlunun arkasından yeni bir peygamber göndermez. Hıristiyan inancına göre, Hz. İsa'dan sonra yaşamış Hz. Muhammed peygamber sayılamaz ve onun getirdiği İslâm da, peygambersiz din olmayacağına göre bir din değildir. Bu inançta olan bir Hıristiyanın, Hz. Muhammed'e iman eden Türkiye'nin üyeliğini onaylaması, Tanrıya ve onun oğlu Hz. İsa'ya karşı bir tür günah işlemesidir.

Bağnaz Hıristiyanların, İslâm'ın din hüviyetini yadsımak için dayandıkları dinî önermeler, Feuerbach'ın eleştirileri karşısında geçersizdir. İnançlı bir haham olan Hz. İsa, Tevrat'a dayanılarak oluşturulmuş bulunan, haksız olduğuna inandığı uygulamalarda, sömürülenler ve ezilenler lehine dinde reform istemiş, yeni bir din kurma veya Musevilikten ayrılma düşüncesi taşımamıştır. Hz. İsa'nın iletisi (mesajı), Tevrat'a dayanan, fakat haksızlığa yol açan anlayışın yerine Museviliğin, sömürülenleri ve ezilenleri kollayan daha adil bir düzen oluşturması gereğini anlatmıştır. Hz. İsa'nın iletisine katılan teologlar, Museviliğin bir mezhebi sayılabilecek ve Hıristiyanlık adını alan yeni bir din kurmuşlardır. Engels ve Marx, doğruluğuna inandıkları Hz.İsa'nın iletisine, en saygın düşünürlerden Hegel'in diyalektik metodunu uygulayarak tarihsel maddecilik veya bilimsel

sosyalizmi ortaya koymuşlardır. XX. yy. sayılı ustalarından Berthold Brecht, Hz. İsa'nın iletisini tiyatroya, şiire ve edebiyata uygulayarak epik sanata yeni güç katmıştır. Hz. İsa'nın iletisini benimseyen düşünürler, ısevi teologlar hariç, onun peygamber olduğu önermesine dayanmamışlardır. Lâik bir Hıristiyan için, Hz. İsa'nın peygamberliğinden veya Tanrının oğlu olmasından çok, onun savunduğu adil düzen ve sosyal hakkaniyete önem verir (Kur'an-ı Kerim açısından Hz. İsa'nın iletisi değil, peygamberliği öndedir. Mâide Suresi 75, Hadid Suresi 27, Saf Suresi 6).

Türkiye'nin kısa dönemde AB üyesi olma şansı, hümanist lâikliği özümsemiş, dinin önermelerine (postulat'larına) değil, insan usunun üstünlüğüne inanmış ve aydınlanmayı hazmetmiş Hıristiyanların çoğunlukta bulunmaları halinde artar. Umulur ki, sokaktaki sıradan Türk insanı da, hümanizmin usa ve lâikliğe verdiği değerin ne düzeyde doğru olduğu bilincine, geçirdiği deneyimleri ve karşılaştığı önyargıları irdeleyerek ulaşır. O bu bilince ulaşamadığı sürece Türk demokrasisi ve lâikliği, ülkenin teknolojik ve endüstriyel gelişmesine rağmen, çağdaşlığın gerisinde kalacaktır.